

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
Факультет історії та міжнародних відносин
Кафедра всесвітньої історії і міжнародних відносин**

Кваліфікаційна робота

на тему: **ВІДОБРАЖЕННЯ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ В СРСР НА
СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ ТА ВИКОРИСТАННЯ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ**

Використання чужих ідей
результатів і текстів мають
посилання на відповідне джерело

_____ (підпис) _____ (прізвище та ініціали студента)

Здобувача ступеня «магістр» 2МАПІ групи
Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка
Спеціальності 014.03 Середня освіта
(Історія та Громадянська освіта)
Додаткова спеціалізація: Правознавство
Хромінська Наталка Андріївна

Науковий керівник:

Кандидат історичних наук, доцент
Мазур Інна Віталіївна

Національна шкала _____

Кількість балів: __ Оцінка: ECTS __

Голова комісії _____

(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії: _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

м. Вінниця – 2025 рік

АННОТАЦІЯ

Хромінська Н.А. Відображення індустріалізації в СРСР на сторінках періодичних видань та використання результатів дослідження в освітньому процесі. – Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти магістра за спеціальністю 014.Середня освіта предметною спеціальністю 014.03 Середня освіта. Історія.- Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, 2025.

У кваліфікаційній роботі, на основі аналізу джерел та літератури, висвітлено модернізаційні тенденції радянської промисловості 1920-х-1930-х рр. Використовуючи переважно джерела первинного походження – газети, журнали, розкрито матеріальну складову повсякдення індустріалізації. Зокрема охарактеризовано: початкові ідеї здійснення індустріалізації, крізь призму пропагандистських радянських та більш об'єктивних зарубіжних ЗМІ; будівництво індустріальних об'єктів; повсякденне життя робітників.

Висвітлено причини та хід початку перетворень, описано використані методи та наслідки їх застосування; здійснено дослідження житлово-побутових умов, як основи формування радянської людини.

Акцентовано увагу на механізмі роботи пропаганди, як методу радянської влади сформуванню «нового типу людини». Простежено процес формування радянської ідентичності, що супроводжувалась накладанням психологічних травм чи не на ціле століття опісля.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання результатів дослідження у навчальному процесі (методичні розробки запропоновані також). Результати дослідження можуть стати основою для розробки навчальних матеріалів, інтерактивних уроків, а також для підготовки студентських рефератів і наукових робіт.

Ключові слова: модернізація, індустріалізація, радянскість, ідентичність, робітники, фабрики, заводи, періодика, історіографія, джерельна база, методика.

ANNOTATION

Khrominska N.A. The Representation of Industrialization in the USSR in Periodical Publications and the Application of Research Results in the Educational Process. – Qualification thesis (manuscript).

Qualification thesis submitted for the degree of Master of Higher Education in specialty 014 Secondary Education, subject specialization 014.03 Secondary Education (History). – Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, 2025.

This qualification thesis, based on an analysis of sources and scholarly literature, highlights the modernization trends within Soviet industry during the 1920s–1930s. Drawing primarily on primary sources—newspapers and journals—the study reveals the material aspects of everyday life during industrialization. In particular, it characterizes: the initial ideas behind Soviet industrialization as reflected through propagandistic Soviet media and more objective foreign press; the construction of industrial facilities; and the daily life of industrial workers.

The thesis examines the causes and early stages of transformative processes, describes the methods employed by the Soviet authorities, and evaluates the consequences of their implementation. It also investigates living and household conditions as a foundation for shaping the “Soviet person.”

Special attention is given to the mechanisms of propaganda as a tool used by the Soviet regime to form a “new type of human being.” The research traces the development of Soviet identity, a process accompanied by psychological trauma that persisted for nearly a century afterward.

The practical significance of the thesis lies in the potential use of its findings in the educational process (methodological materials are also proposed). The results may serve as a basis for developing teaching materials, interactive lessons, as well as for preparing student essays and academic papers.

Keywords: modernization, industrialization, Sovietness, identity, workers, factories, plants, periodicals, historiography, source base, methodology.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

«Вісти ВУЦВК» - Вісти Всеукраїнського центрального виконавчого комітету.

ВКП (б) - всесоюзна комуністична партія більшовиків.

ВРНГ – вища рада народного господарства.

РНК – рада народних комісарів

Торгзін – всесоюзне об'єднання по торгівлі з іноземцями.

ЦВК – всеукраїнський центральний виконавчий комітет

ЦК КП(б)У – Центральний комітет комуністичної партії більшовиків України.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень	5
Вступ	7
Розділ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження...	12
1.1. Стан наукового висвітлення проблеми.....	12
1.2. Джерельна база дослідження.....	17
1.3. Методологія дослідження	21
Розділ 2. Індустріалізація в СРСР у відображенні періодичних видань.....	28
2.1. Більшовицька ідея модернізації промисловості: пропагандистські аспекти преси.....	28
2.2. Будівництво індустріальних об'єктів у дзеркалі радянських ЗМІ...37	37
2.3. Повсякденне життя робітників у пресі 1930-х років	47
Розділ 3. Освітньо – методичне забезпечення теми індустріалізації та розвиток критичного мислення учнів засобами історичних джерел та матеріалів радянської періодики.....	61
3.1. Нормативно-освітні засади вивчення теми індустріалізації в сучасній українській школі.....	61
3.2. Використання історичних джерел і періодики у навчальному процесі.....	60
3.3. Методична розробка уроку на основі матеріалів періодичної преси.....	68
Висновки	77
Список використаних джерел та літератури	81
Додатки	86

ВСТУП

Новостворена радянська держава в 20-ті-30-ті рр. ХХ століття переживала етап глибокого реформування та внутрішніх перетворень, що торкалися усіх сфер життя. Супроводжувались механізми перетворення деякими позитивними моментами, але поряд із ними поставали кризові явища, червоні прапорці, на які необхідно було реагувати ще на початку їх укорінення.

Явища трансформації суспільства здійснювались хаотично та непослідовно, цьому сприяли різні фактори - недостатність знань, авторитарність, тоталітарність.

Однією із складових такого процесу модернізації стала індустріалізація, огляд якої у даному дослідженні буде здійснено через спектр аналітики періодичних видань.

Актуальність дослідження. Індустріалізація СРСР, здавалось би найбільш досліджена тема серед історичних питань, але опорні аналітичні праці, що присвячені цій темі складені із величких од до Сталіна та його політики. Індустріалізацію ж варто розглядати ще як одну з форм укріплення тоталітарного режиму, та цікаво споглядати, як партійні лідери розгалужували свою утопічну ідею та змогли протистояти не тільки заляканим терором громадянам, а й співіснувати із передовими державами міжнародної арени, що дозволили виростити на карті це пекло зла.

Як це стало можливо розглянемо аналізуючи періодичні видання радянського та зарубіжного зразка, спробуємо простежити загальні тенденції становлення, вкорінення та поширення командно-економічної системи.

Вивчення історичних процесів за матеріалами періодики призводить до розвитку сучасної методології дослідження преси. Розробка нових методик та принципів особливо важлива на фоні активного поповнення колекцій оцифрованих номерів газет в Інтернеті.

Сучасна освіта потребує інтеграції нових підходів до вивчення історії. Використання матеріалів радянської преси дозволяє зробити процес навчання більш інтерактивним і критичним. Дослідження сприятиме формуванню в учнів

та студентів здатності аналізувати джерела, розуміти їхню ідеологічну природу й оцінювати події з різних перспектив.

Об'єктом дослідження є модернізаційні процеси в СРСР у 1920-х - 30-х рр. Індустріалізація як явище розглядається не лише як економічний процес, але й як ідеологічний інструмент побудови соціалістичного суспільства; формування ідентичності.

Предметом дослідження є модернізаційні тенденції, висвітлені через спектр радянських та зарубіжних періодичних видань. У центрі уваги перебувають тематика публікацій, жанрові особливості, способи використання пропагандистських прийомів та візуальних матеріалів. Досліджується, як ці матеріали впливали на формування суспільної свідомості та яким чином вони відображали державну політику в умовах контролю над засобами масової інформації, простежується формування ідентичності, як наслідок методів здійснення індустріалізації.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють 1920-ті рр., коли відбувалось обґрунтування індустріального стрибка та становлення ідеологічних та політичних основ; та 30-ті рр., коли розпочались безпосередня реалізація планів та будівництво індустріальних потужностей.

Територіальні межі дослідження охоплюють кордони СРСР в межах адміністративно-територіального поділу означеного періоду. Фокус дослідження направлено на УРСР, оскільки Україна була однією з ключових республік у процесі індустріалізації, завдяки своєму промислому потенціалу, багатим природним ресурсам та значним трудовим ресурсам.

Метою роботи є, на основі аналізу та порівняння періодичної преси іноземного та радянського зразка, поєднуючи із використанням загальної літератури простежити особливості здійснення індустріальних перетворень та простежити реакційні тенденції суспільства ХХ століття. Виробити рекомендації щодо використання отриманих результатів у навчальному процесі.

Мета реалізується через вирішення таких дослідницьких завдань:

1. Дослідити історіографію та джерела проблеми, визначивши ступінь наукової розробленості питання.

2. Визначити як більшовицьке ідеологічне бачення мети та завдань індустріалізації відображено на шпальтах різних періодичних видань;

3. Показати різницю та невідповідність між планом та реальністю, використовуючи порівняльний аналіз статей;

4. Описати процес становлення індустріальних потужностей;

5. Висвітлити житлово-побутові умови совіцьких робітників.

6. З'ясувати реакційні тенденції світових держав на такі модернізаційні плани більшовиків.

7. Розробити освітні рекомендації для впровадження результатів дослідження у навчальні програми історії та журналістики.

Методи дослідження. Для досягнення мети використано комплекс загальнонаукових і спеціальних історичних методів, які забезпечили повноту та достовірність отриманих результатів. Основним загальнонауковим став системний підхід, що дозволив розглядати процес індустріалізації як цілісне соціально-економічне явище у взаємозв'язку з політичними та ідеологічними процесами.

У роботі застосовано історико-порівняльний метод для зіставлення матеріалів радянської та зарубіжної преси, що дало змогу виявити відмінності у трактуванні подій і риториці публікацій. Ретроспективний метод допоміг простежити розвиток політики індустріалізації в часовій послідовності, а описово-аналітичний - узагальнити фактичний матеріал і виокремити основні тенденції подачі теми в медіа.

Метод конкретно-історичного аналізу забезпечив можливість розгляду окремих подій і процесів у конкретних умовах, виявлення причинно-наслідкових зв'язків. Основним спеціальним методом став контент-аналіз, який поєднав кількісний і якісний підхід до аналізу газетних матеріалів та дозволив визначити провідні теми, ідеологічні акценти й мовні засоби пропаганди. Допоміжним

виступив порівняльно-джерелознавчий метод, що дав змогу перевірити достовірність фактів і виявити маніпулятивні прийоми радянської преси.

Комплексне застосування зазначених методів дозволило всебічно дослідити особливості висвітлення індустріалізації в СРСР на сторінках періодичних видань і зробити об'єктивні висновки про роль медіа у формуванні суспільної свідомості доби.

Наукова новизна

1. Вперше здійснено комплексний аналіз радянських і зарубіжних періодичних видань 1920–1930-х рр.

2. Виявлено і проаналізовано механізми пропаганди в радянській пресі,

3. Вперше проведено порівняльний аналіз тональності, тематики риторики радянських та зарубіжних періодичних видань.

4. Уведено в науковий обіг маловідомі публікації радянської та зарубіжної періодики.

5. Розроблено власну методику контент-аналізу історичної преси.

Практичне значення наукової роботи

1. Матеріали дослідження можуть бути включені до навчальних курсів із історії України, журналістики, історії СРСР та пропаганди.

2. Результати роботи можна використовувати для створення інтерактивних лекцій, відеоматеріалів, презентацій.

3. Пропонуються рекомендації для розробки методичних посібників, орієнтованих на вчителів та викладачів.

4. Здобуті висновки мають значення для популяризації історичних знань серед широкої аудиторії, наприклад, через музейні виставки або публікації у ЗМІ.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження були представлені у науковій статті автора: «Індустріалізація СРСР через спектр аналітики періодичних видань» X-ї науково-практичної конференції «Global trends in science and education». Київ, 2025 рік.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (позицій). Загальний обсяг магістерської роботи становить 97 сторінок, з них сторінок основного тексту - 72 сорінки.

Розділ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Стан наукового висвітлення проблеми

Дослідження індустріалізації в СРСР, її суспільних, економічних і політичних аспектів, завжди викликало значний інтерес як серед радянських, згодом - українських, так і зарубіжних науковців. Водночас тема відображення цього процесу в періодичних виданнях отримала меншу увагу, оскільки довгий час дослідження обмежувалися економічними чи політичними підходами. Утім, у контексті аналізу пропаганди, ідеології та суспільного впливу, вивчення періодичної преси – радянської та зарубіжної, стало важливою частиною історичних студій.

Перші серйозні дослідження індустріалізації почали з'являтися ще в радянському періоді. Вони розглядали індустріалізацію у межах офіційної ідеології. Найбільше літератури було присвячено соціалістичним змаганням, ударництву та стаханівському рухові. [281] Найменше ж уваги приділяли соціально побутовій сфері та житловим умовам, оскільки там був відчутний серйозний колапс.

Інтерес до індустріального будівництва в науковій літературі зріс уже в післявоєнний період, що можна пояснити тенденціями героїзації минулого та необхідністю швидкої відбудови народного господарства. Через власний інтерес продукували праці про показ масового трудового ентузіазму. До висвітлення подібних питань долучились Дадикін Р.П., [278] та Рефердер Е. [283] Питання про соціально-побутові умови тенденційно не розглядались, тому що така картина не вписувалась у загальний щасливий розвиток країни.

Дещо іншими були дослідження в період хрущовської відлиги, тому що ґрунтувались вони на ширшій джерельній базі, з'являлись нові архівні документи, але писали все те ж, про трудовий героїзм та ентузіазм, це можна пояснити паралеллю між індустріальним будівництвом та будівництвом

розвинутого соціалізму. Піднялось і питання про роль України в становленні союзної держави, допомозі їй. [299]

Отже, праці 50-х- першої пол.80-х рр. незважаючи на певний прогрес, аналіз існуючого матеріалу проводили в руслі офіційної методології.

У другій пол. 80-х рр. у зв'язку із внутрішньополітичними змінами відбувається нахил до об'єктивно - критичного аналізу процесів. Зростає інтерес до соціальних та політичних наслідків індустріальних перетворень. Звернула, на себе увагу стаття Лаціса О.[301] в якій автор з критичних позицій, на базі нових архівних документів вперше показав суперечливий характер індустріалізації в СРСР та невиконання поставлених завдань.

Лише проголошення незалежності України в 1991 р. розірвало тісні зв'язки з тоталітарним минулим і відкрили нові можливості для вивчення трактувань історії радянських часів. У цьому відношенні опорою для молодих українських вчених стали праці іноземних науковців та вчених діаспори.

Хоскінг Дж., [315] Конквест Р., [290] Фіцпатрік Ш. [314] та ін. стали значним підґрунтям для вираження перших несміливих досліджень ПРОТИ. Дослідження радянської індустріалізації посідає важливе місце в працях іноземних істориків, які, на відміну від радянських авторів, мали можливість застосовувати критичні методи аналізу, залучати архіви поза межами СРСР та розглядати економічні процеси в ширшому глобальному контексті. Їхня діяльність сприяла формуванню більш збалансованої картини радянської модернізації, висвітлюючи її суперечності, приховані витрати, масштаб репресій та соціальну ціну «стрибка» в індустріальну епоху. Завдяки праці іноземних дослідників індустріалізацію вдалося оцінити не лише як економічний прорив, але й як складний політичний інструмент утвердження сталінського режиму.

Конквест Роберт - британський історик, своїй у книзі «Жнива скорботи» [289] прямо пише про знехтуванні людські життя у процесі індустріалізації та її прямий зв'язок із Голодомором. Наприклад, автор наводить статистику

смертності серед будівельників Біломорсько- Балтійського каналу, який працював в умовах надзвичайного виснаження.

Хоскінг Джон - британський історик, у книзі «Історія Радянського Союзу 1917–1991рр.» [315] аналізує індустріалізацію у контексті політичної централізації та планової економіки. Він показує, як цей процес слугував інструментом державного контролю та модернізації, водночас приховуючи суперечності та соціальні наслідки, зокрема репресії. Хоскінг спирається на офіційні документи, статистику та спогади сучасників, відзначаючи роль радянської пропаганди у формуванні ідеалізованого образу «успіху» індустріалізації.

Крім того, зростає зацікавленість у міжнародному контексті: іноземні автори аналізують радянську індустріалізацію через теорії імперії, мобілізації праці, технологічної модернізації. Наприклад, дослідження істориків, які розглядають соціальні й культурні аспекти «сталінського стрибка» з точки зору глобальної історії та порівнянь із модернізаційними проектами в інших країнах, відкривають нові перспективи.

Важливими для нашого дослідження також є праці іноземних науковців, які обрали дослідження індустріалізації крізь призму періодики. Вони меншою мірою впливають на праці сучасних українських вчених - істориків, проте, діють паралельно, підсилюючи одне одного.

Кассімагіс Димитрій - канадський історик грецького походження, у своїй магістерській роботі «У країні соціалізму: Moscow News та американські робітники в СРСР, 1930–1937 рр.»[286] Автор аналізує англомовні радянські газети Moscow News та Moscow Daily News, показуючи, як ці періодичні видання слугували інструментом пропаганди, формували образ радянської індустріалізації та впливали на міжнародне сприйняття економічного розвитку СРСР. Методологічно дослідження базується на аналізі текстів газет, порівнянні їхніх меседжів та контекстуальних соціальних даних, що дозволяє поєднати культурну та соціальну історію з медіа-дослідженням.

Серед натхненних на дослідження індустріалізації в когорті українських вчених виділились: Бойко О., Кульчицький С. [300] [299] та Кравченко П., [294] які у своїх працях показали справжнє лице модернізаційних перетворень.

Кульчицький Станіслав - досліджував індустріалізацію в СРСР як ключовий елемент «революції згори», що проводилася через командно-адміністративне управління та примусове вилучення ресурсів. У праці «Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928)» [288] він аналізує економічні й соціальні основи індустріалізації, а в «Голод 1932–1933 рр. в Україні як геноцид» [297], показує її соціальні наслідки, зокрема голод та репресії. Кульчицький трактує індустріалізацію як процес модернізації, що супроводжувався жорстким контролем та трансформацією суспільства.

Кравченко Павло - український історик, кандидат історичних наук, який присвятив значну частину своїх досліджень індустріалізації УРСР у 20 - 30-х роках. У своїй дисертації «Індустріалізація в Україні: ідеологічне підґрунтя і політична боротьба (20-і - перша половина 30-х рр.)» [294] він аналізує, як ідеологія та внутрішньопартійна боротьба впливали на реалізацію індустріальних планів, поєднуючи економічний, соціальний та політичний підходи.

Кравченко також у праці «Індустріальне будівництво в Україні (друга половина 20-х - 30-ті роки ХХ ст.)» [295] досліджує регіональні особливості промислового будівництва, роль технічних планів та бюрократичної організації, а також соціальні наслідки індустріалізації, включно з мобілізацією робітників та змінами у місцевих громадах. Його роботи дозволяють розглядати індустріалізацію не лише як економічний процес, а як комплексну політико-ідеологічну трансформацію суспільства.

На сьогодні українські історики зосереджені на окремих аспектах вивчення індустріалізації. [306] [302]

У новітній українській історіографії зростає зацікавленість у критичному осмисленні індустріалізації. Євген Костюк у статті «Участь технічних товариств

у здійсненні форсованої індустріалізації в УСРР-УРСР (кінець 20-х – 30-ті рр.)»[291] досліджує діяльність технічних товариств, які залучалися до техпропаганди й поширення технічної культури серед робітників, але при цьому перебували під жорстким контролем партійних органів.

Священко З. в статті «Здійснення в СРСР політики форсованої індустріалізації та пошук джерел її фінансування (кінець 1920-х - 1930-ті)»[311] аналізує фінансові механізми, через які забезпечувалася індустріалізація: централізований бюджет, репресивні методи мобілізації ресурсів і кредитні інструменти.

Відзначаються праці, які розширюють тематику індустріалізації з новими акцентами. Наприклад, в українських історичних виданнях з'являються дослідження про технічні товариства (Костюк, як уже згадувалося), про соціальну динаміку під час індустріальних п'ятирічок, а також про вплив індустріалізації на місцеві громади.

Щодо аналізу публікацій, ґрунтованих на періодичній пресі задля дослідження радянської історії періоду 1920-х-1930-х рр. нами не було знайдено єдиної праці. Ми бачимо, що хоч і існує ряд опублікованих робіт, але вони не мають чіткої опори на порівняльний аналіз періодичної преси, яка стосується обраної нами теми. Проте українські автори Кравець Д., [292] Георгієвська В. [275], займались аналізом та аналітикою преси зазначеного нами періоду.

На зараз сучасні історики приділяють особливу увагу дослідженню періодики, як джерельного пласту дослідження індустріалізації. Через аналіз газет, журналів і пропагандистських публікацій можна дослідити, яким чином влада представляла свою індустріальну програму до населення, створювала міф про «індустріального героя», виправдовувала п'ятирічні плани та трудову мобілізацію. Цей підхід дозволяє поєднати соціально-політичні та культурні аспекти з економічним розвитком.

Мережа Інтернет наповнена цікавими сайтами, що створені на основі історичних досліджень – на одному із них розміщений проект – «Еволюція

трудовых отношений в российской промышленности: от дореволюционной индустриализации к советской» [319] тут незважаючи на ідеологізованість дослідження розміщені основні законодавчі та правові матеріали, що регулювали трудові відносини, статистичні та довідкові матеріали, електронні колекції документів та колекції фото, ілюстрацій, карт і т.п.

Таким чином, сучасна історіографія індустріалізації - це вже не просто опис «успіхів п'ятирічок», а багатовимірний аналіз, який охоплює соціальні, економічні, політичні та культурні наслідки. Періодичні джерела стають критично важливими для розуміння, як індустріалізація була не лише економічним, але й ідеологічним проектом, втіленим у повсякденному житті та масовій свідомості.

1.2. Джерельна база дослідження

Особливий інтерес для нас представляють передусім джерела: періодика описаного періоду, документи та спогади очевидців, які разом із спеціальною літературою, дозволяють більш глибоко вивчити питання індустріального перетворення, відкидаючи ідеологічні наративи.

Характеризуючи джерельну базу, слід відзначити ряд постійних періодичних видань, що виходили в 20-х-30-х рр. ХХ ст. безпосередньо на території совіцького союзу та за кордоном.

Партійні газети - значний сегмент нашого дослідження, оскільки саме із них дізнаємось під якими гаслами формувалось нове радянське суспільство та якими себе хотіли бачити більшовики в очах іноземців.

«Вісти ВУЦВК» (див. Додаток А.1.1) – всеукраїнська республіканська газета, видавалась українською та російською мовами у Харкові та Києві. Основними дописувачами газети були – Остап Вишня (письменник, новеліст, класик сатиричної прози ХХ ст.), Чечель Микола (політичний діяч, член ЦК УПСР, згодом жертва сталінського терору), Лісовий Петро (український

радянський журналіст, прозаїк та публіцист), Шраг Микола (український економіст і громадсько-політичний діяч, згодом агент НКВД).

Газета видавалась під редакцією Блакитного Василя (український радянський діяч, письменник), а згодом Касяненка Євгена (український громадсько-політичний діяч, авіаконструктор, журналіст, перекладач, згодом - жертва сталінських репресій).

Публікації газети були просякнуті ідеологічними наративами та прорадянською пропагандою, мала спеціальні випуски та додатки, також постійні рубрики «Економічне життя», «Місцеве життя», «За тиждень» – там і відбувались постійні публікації щодо партійного курсу, індустріалізації, та темпів її проведення.

У 1920-х роках газета посідала провідне місце у висвітленні політики українізації: публікувала матеріали про роботу Наркомосу, розвиток україномовної освіти, культурні процеси та діяльність української інтелігенції.

У 1930-х роках «Вісті ВУЦВК» стали важливим інструментом радянської пропаганди, перебуваючи під жорстким контролем партійних структур. На шпальтах систематично друкувалися матеріали про індустріалізацію: виконання п'ятирічок, відкриття заводів, стаханівський рух, кампанії трудового змагання, звіти з підприємств. Газета активно використовувала рубрики «Листи трудящих», «З підприємств», «Села пишуть», що, попри редакційну обробку, дозволяє дослідникам аналізувати офіційно схвалені настрої та соціальні практики. Всі номери за 1932–1933 рр. повністю замовчують Голодомор.

«Правда» – найбільш впливове видання СРСР. Статті, опубліковані в цій газеті були певним сигналом, що вони є не просто думкою редакторів, а політичною установкою, безапеляційною директивою від ЦК партії. Вирізки із опублікованого в ній часто цитувались іноземними виданнями, а радянським друкарням рекомендували її як взірець.

У 1920–1930-х роках «Правда» стала основним майданчиком для висвітлення індустріалізації, колективізації та побудови «соціалістичної

економіки». Газета регулярно друкувала постанови ЦК, промови Сталіна, звіти про виконання п'ятирічок, матеріали про «великі будови соціалізму» (Дніпробуд, Магнітка, Кузбас), а також численні публікації про стахановський рух та масові трудові змагання. Жанрова структура включала передовиці, статистичні звіти, репортажі з підприємств, інтерв'ю з робітниками-ударниками - всі з них виконували мобілізаційну функцію й були жорстко контрольовані партійним апаратом.

Газета не лише висвітлювала хід індустріалізації, але й конструювала офіційний образ «соціалістичного прориву», систематично замовчуючи кризові явища, дефіцити, аварії, трагедії та репресії. У період Голодомору 1932-1933 рр. газета публікувала матеріали, що повністю заперечували наявність голоду, створюючи образ «успішного розвитку». Цей факт докладно проаналізований у працях Р. Конквеста.

«За индустриализацию» (див. Додаток А.1.3) – всесоюзна галузева радянська газета, що виходила впродовж 1929–1932 рр. (москва). Вона була офіційним друкованим органом Народного комісаріату важкої промисловості (Наркомтяжпрому) та фактично виконувала роль спеціалізованої пропагандистської платформи для висвітлення перебігу форсованої індустріалізації СРСР. Її поява була безпосередньо пов'язана зі стартом першої п'ятирічки та потребою створити медіа, що мобілізувало б робітників на виконання індустріальних завдань.

У текстах газети «За индустриализацию» існували системні проблеми, безпосередньо пов'язані з її пропагандистською функцією. Передусім видання практикувало вибірковість висвітлення фактів: показувались лише успішні приклади індустріалізації, «ударні» будови, рекорди та новаторські досягнення робітників. Водночас складнощі промислових перетворень - хронічна нестача техніки, низька кваліфікація працівників, зриви планів, проблеми з постачанням, аварії та катастрофи - або повністю замовчувалися, або подавалися в завуальованій формі як «тимчасові труднощі».

Другим ключовим елементом замовчування було приховування соціальних наслідків індустріалізації: погіршення умов праці, збільшення виробничих травм, порушення прав робітників, примусова праця спецконтингентів (зокрема ГУЛАГу). Газета не повідомляла й про репресії проти інженерів, «шкідників» та керівників підприємств, які ставали крайніми у разі провалів. Будь-яка критика адміністративних методів управління або несанкціоноване висвітлення реальних проблем розглядалися як загроза політичній лінії партії, тому матеріали проходили сувору цензуру.

Опорним іноземним виданням для вивчення даної теми для нас стала американська газета «Свобода» (див. Додаток А.1.2) – перша українська газета у США, одна з найстаріших українських газет у діаспорі, що висвітлювала українське життя в усіх його розгалуженнях. З неї дізнаємося і про базисні поняття радянської модернізації і про деталі її проведення. Редактори висвітлюють багато спогадів, згадок, відгуків, рефлексії, реакційні тенденції американців та інших впливових країн, спостерігаємо ворожість до совітів та засудження їх діяльності. Видавці співчують українцям та Україні, відкрито говорять про нелюдські методи совітів, спростовують їх надмірний та пустий пафос. «Свобода» була не лише хронікером подій, а й виразником критичної оцінки тих чи інших подій, консолідуючим чинником українського руху в США.

Газета публікувалась щотижнево, доступ до газети мали українські громади США, Канади та культурно-освітні осередки, що робило її ефективним засобом консолідації та формування критичного мислення серед діаспори.

Окрім періодичних видань тема індустріалізації має ряд документальних зібрань. При написанні використано дані статистичних збірників, збірників документів з індустріального форсування, соціологічних досліджень [258], цінність яких полягає в наявності великої кількості статистичних та фактичних матеріалів, що дали змогу визначити стан справ у сферах модернізації, та проаналізувати зміни в процесі її здійснення. Проте, частина публікацій має серйозні недоліки: однобокості підібраних матеріалів, серед яких перевага

надається тим, що ілюструють лишень позитивні зміни та досягнення, а також догматична заідеологізованість. Крім того статистичні дані 30–х рр. не завжди відображають дійсність речей, тому до використання подібних збірників потрібен критичний підхід.

Але статистичні документи варто використовувати з обережністю не лишень через їх ідеологізованість чи спотворення, історики-статисти, захоплюючись підгананням подій під певні цифри втрачають істинність подій та фактів.

Значна частина опублікованих в радянський період праць вже піддалась історичному аналізу в монографічних виданнях, автори яких відзначили недостатню розробку багатьох аспектів теми.

Важливим джерелом інформації в даному дослідженні є матеріали нормативно-правових актів, які декларують промислову політику держави 20-х-30-х рр. До цієї групи джерел були віднесені різноманітні рішення партії в області індустріалізації: резолюції і постанови партійних з'їздів, пленумів та конференцій, постанови Союзу Народних Комісарів та Союзу Праці та Охорони і т.д. [260] Сюди потрібно віднести стенограми та стенографічні з'їзди компартій України та СРСР [264] , що містили в собі виступи тодішніх парт керівників, із позиції яких дізнаємось міру масштабів розгортання індустріальних перетворень та можемо прослідкувати визнання економічної неготовності до форсування індустрії.

Отже, джерельна база дослідження, що поєднує радянську та зарубіжну періодику, документи, спогади очевидців і нормативно-правові акти, дозволяє всебічно аналізувати процес індустріалізації, виявляючи як офіційні наративи та пропаганду, так і соціальні наслідки та критичні оцінки, що робить дослідження актуальним і об'єктивним.

1.3. Методологія дослідження

Методологія дослідження визначає теоретико-методичні засади вивчення проблеми, систему принципів, підходів і методів, які забезпечують цілісність, послідовність та наукову достовірність отриманих результатів. У контексті дослідження «Відображення індустріалізації в СРСР на сторінках періодичних видань та використання результатів дослідження в освітньому процесі» методологічна база має подвійний характер: по-перше, історико-аналітичний, спрямований на розкриття змісту, структури й ідеологічних наративів радянської та зарубіжної преси; по-друге, педагогічний, зорієнтований на формування критичного мислення учнів через роботу з історичними джерелами.

Основними принципами, що лежать в основі методології, є історизм, об'єктивність та міждисциплінарність.

Принцип історизму передбачає аналіз явищ і процесів у їхньому історичному розвитку та конкретно-часовому контексті. У межах даного дослідження індустріалізація розглядається не як ізольоване економічне явище, а як складова ширших модернізаційних процесів у СРСР 1920–1930-х рр. Відповідно, матеріали періодичних видань аналізуються з урахуванням політичної ситуації, стану суспільства, діяльності партійних органів і зовнішньополітичних чинників, які визначали риторичну та змістову публікацій. Такий підхід дає змогу простежити еволюцію інформаційних стратегій радянської влади, зміни у подачі теми індустріалізації в різні періоди та взаємозв'язок між політичними кампаніями і медійними повідомленнями.

Принцип об'єктивності полягає у прагненні до неупередженого аналізу джерел, уникнення ідеологічних оцінок і суб'єктивних суджень. Він реалізується шляхом залучення різноспрямованих джерел — як радянських, так і зарубіжних газет, офіційних документів, статистичних збірників, спогадів очевидців. Співставлення різних за походженням і змістом матеріалів дозволяє усунути однобічність і досягти історичної достовірності. При цьому кожне джерело розглядається з позицій критичного аналізу, враховуючи рівень цензури, пропагандистські прийоми, політичні настанови та авторську позицію.

Принцип міждисциплінарності виявляється у поєднанні методів і підходів з кількох наукових галузей - історії, журналістикознавства, соціології, психології масових комунікацій та педагогіки. Таке поєднання дає змогу не лише реконструювати історичний зміст подій, а й дослідити соціальні механізми формування суспільної свідомості, пропагандистські моделі впливу, емоційні та культурні чинники сприйняття інформації. Особливе місце посідає педагогічний компонент, який забезпечує зв'язок між науковими результатами та сучасними освітніми практиками, спрямованими на розвиток аналітичного й критичного мислення учнів.

Методологічні підходи

Методологічна основа дослідження базується на комплексному поєднанні системного, структурно-функціонального, історико-порівняльного, дискурс-аналітичного та контент-аналітичного підходів.

Системний підхід дає можливість розглядати процес індустріалізації як складне суспільно-економічне явище, у якому взаємодіють політичні, ідеологічні, культурні та соціальні компоненти. У межах цього підходу преса постає не лише як засіб комунікації, а як важливий елемент радянської пропагандистської системи, що формувала уявлення населення про модернізаційні процеси.

Структурно-функціональний підхід дозволяє визначити місце та роль періодичних видань у системі державного управління та суспільної мобілізації. Газети й журнали аналізуються як канали комунікації, через які держава передавала свої директиви, створювала образи «героїв праці», легітимізувала політичні рішення та конструювала позитивну картину дійсності.

Порівняльно-історичний підхід забезпечує зіставлення матеріалів радянської та зарубіжної преси, що дозволяє виявити відмінності у трактуванні подій, мовній риторичі, візуальних образах і ключових ідеологемах. Порівняння газет «Правда», «Вісти ВУЦВК», «За індустріалізацію» з американською газетою «Свобода» дало змогу простежити різницю між офіційним і

альтернативним баченням індустріальних процесів, ступінь свободи слова та вплив політичного режиму на зміст публікацій.

Історико-ретроспективний підхід дозволяє відтворити розвиток ідеологічних стратегій у динаміці, простежити, як змінювалися мотиви та акценти пропаганди протягом 1920–1930-х рр. Він забезпечує можливість простежити тяглість і трансформацію пропагандистських моделей у ширшому історичному контексті - від формування ідеології соціалістичного будівництва до конструювання образу «індустріальної могутності» СРСР.

Методи дослідження

З метою досягнення поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів, що взаємодоповнюють один одного.

Контент-аналіз - основний спеціальний метод дослідження, який дозволяє здійснити кількісний та якісний аналіз змісту газетних публікацій. У межах кількісного аспекту визначено частоту згадувань ключових понять («індустріалізація», «ударник», «соціалістичне змагання», «п'ятирічка» тощо) та частку тематичних матеріалів, присвячених різним аспектам модернізації. Якісний аспект контент-аналізу дав змогу оцінити тональність текстів (позитивна, нейтральна, критична), ідеологічні акценти та способи аргументації. Цей метод допомагає виявити закономірності в структурі публікацій, домінування певних тем, риторичних прийомів і пропагандистських кліше.

Дискурс-аналіз зосереджений на вивченні мови та стилістичних засобів, через які формувалися ідеологічні смисли. Завдяки цьому методу встановлено, як у газетних текстах створювалися образи «нової людини», «героїчного робітника», «ворога народу», «буржуазного світу». Дискурсивний аналіз дозволяє розкрити глибинні смисли пропаганди, приховані ціннісні установки та політичні інтенції. Особлива увага приділяється порівнянню риторичних стратегій радянської преси із зарубіжними матеріалами, що забезпечує виявлення різних моделей мовного впливу.

Порівняльно-історичний метод використовується для зіставлення радянських і зарубіжних джерел, аналізу відмінностей у трактуванні подій, визначенні загальних тенденцій розвитку дискурсу про індустріалізацію. Він дозволяє простежити еволюцію подачі теми в різні хронологічні періоди — від початкових обговорень планів до розгортання масштабних будівництв, а також з'ясувати вплив політичної кон'юнктури на зміст і тональність матеріалів.

Метод конкретно-історичного аналізу забезпечує глибше розуміння окремих подій і процесів у конкретних історичних умовах. За його допомогою проаналізовано висвітлення в пресі будівництво гігантів індустрії та показано, як вони стали символами радянської модернізації.

Метод аналізу взаємозв'язків застосовано для зіставлення офіційних документів, статистичних звітів і газетних матеріалів. Це дозволяє визначити, як офіційна інформація перетворювалася на інструмент пропаганди і які фактичні дані замовчувалися або спотворювалися у пресі.

Візуальний аналіз використано для дослідження ілюстрацій, фотографій, карикатур, плакатів, що супроводжували текстові матеріали. Він допомагає з'ясувати символічний рівень радянської пропаганди, розкрити емоційний вплив зображень на читача та роль візуальної культури у формуванні масової свідомості.

Педагогічний аспект методології

Особливе місце у методології посідає педагогічний підхід, що відображає практичну спрямованість дослідження. Освітній компонент реалізується через розробку методичних рекомендацій щодо використання матеріалів радянської преси в навчальному процесі з історії України та всесвітньої історії. Аналіз газетних публікацій, як історичних джерел, сприяє формуванню у школярів і студентів умінь критично оцінювати інформацію, виявляти ідеологічні маніпуляції, розрізняти факт і пропаганду.

У педагогічному сенсі дослідження спирається на принципи розвивального та критичного навчання, передбачаючи активну взаємодію учнів із джерелами.

Робота з матеріалами радянської преси дозволяє застосовувати методи історичної реконструкції, порівняльного аналізу та рольового моделювання. Такий підхід формує навички історичного мислення - уміння співвідносити минуле і сучасне, аналізувати джерела з урахуванням їхнього контексту, авторства, мети створення та суспільної функції.

Крім того, педагогічна складова передбачає розробку інтегрованих навчальних занять, що поєднують елементи історії, журналістики та медіаграмотності. Це забезпечує практичне впровадження результатів дослідження у шкільну й університетську освіту, розвиває в учнів здатність до самостійного мислення, етичного оцінювання історичних подій та усвідомлення впливу медіа на суспільну свідомість.

Таким чином, методологічна основа дослідження є комплексною та інтегративною. Вона поєднує історичний, соціально-комунікативний і педагогічний напрями аналізу. Застосування принципів історизму, об'єктивності та міждисциплінарності забезпечує глибину й достовірність наукових висновків, а використання методів контент-, дискурс- і порівняльно-історичного аналізу дозволяє виявити механізми формування ідеологічних образів індустріалізації у пресі. Педагогічна складова надає дослідженню практичної цінності, відкриваючи можливості для осучаснення методики викладання історії та виховання критично мислячої особистості. У сукупності це формує цілісну науково-методичну модель, здатну не лише пояснити закономірності радянської пропаганди, а й слугувати інструментом формування історичної свідомості в умовах сучасної освіти.

Таким чином, застосована методологія дозволяє комплексно досліджувати індустріалізацію СРСР через пресу, виявляючи ідеологічні та соціальні механізми її висвітлення, а педагогічний аспект забезпечує практичне використання результатів у навчанні, формуючи критичне мислення і історичну свідомість учнів.

Отже, індустріалізація в СРСР постає складним і багатогранним явищем, що поєднувало економічні реалії, політичні цілі та ідеологічні наративи. Дослідження дозволяє побачити, як поступово змінювалося сприйняття цього процесу - від радянського офіційного зображення «успішного прориву» до критичного переосмислення сучасними істориками. Аналіз різноманітних джерел, зокрема радянської та зарубіжної преси, документів і спогадів очевидців, показав як державна пропаганда формувала масову свідомість, а зовнішня оцінка дозволяє простежити розбіжності у сприйнятті індустріалізації та її соціальних наслідків. Комплексне застосування історико-аналітичних та педагогічних методів забезпечило цілісне і достовірне висвітлення явища, а результати дослідження набувають особливої значущості у контексті вивчення формування ідентичності та сучасної освітньої практики.

Розділ 2

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ В СРСР У ВІДОБРАЖЕННІ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ

2.1. Більшовицькі ідеї модернізації промисловості: пропагандистські аспекти

1920-1930-ті роки – буремний період світової історії. Післявоєнне відновлення, економічні кризи, становлення ряду нових держав та їх боротьба за світове лідерство. Період, який дав час відновитись від страшного лихоліття Великої війни та водночас нагнітав початок іншої, масштабнішої.. В цей час відбувається і формування страшного звіра ХХ століття – совіцького союзу.

Однією із важливих віх в історії советів стала індустріалізація промисловості, саме її ламане здійснення дало змогу втриматись цій псевдодержаві наступні кілька десятиліть.

Загалом індустріалізація – це процес поширення в національних економіках стандартизованого виробництва матеріальних благ і послуг заснованого на використанні систем робочих машин і механізмів.[298]

Форсована індустріалізація – створення великого машинного виробництва, передусім важкої промисловості, прискореними темпами. В СРСР – це впровадження комплексу заходів для прискореного розвитку промисловості, із залученням іноземних ресурсів та інвестицій, покладаючись на експлуатацію робітництва та населення.

Аби досконало розібратись та оцінити політику більшовицької індустріалізації варто розглянути, яку мету ставили перед собою державні чини, чого прагнули досягнути, який ресурс мали у розпорядженні та як планували ним скористатись. Для виділення цих факторів потрібно оцінити якою ж була внутрішня ситуація в країні та яким постав совіцький союз на міжнародній арені.

Допоможе це нам зробити огляд періодичної преси згаданого періоду, важливим у цьому питанні є розмежування джерел за країною-видавцем.

Радянська преса періоду 1920-30-х рр. це особливий сегмент для вивчення (як політичної, економічної ситуації так і для психоаналізу радянської людини).

Це преса починаючої держави, совіти розуміли яку роль вона для них зіграє, тому перехопили усі механізми трактування подій у свої руки. Зазначається, що цензура у той час була «прямою» і відкритою, журналіст та цензор разом обговорювали формулювання, фрази та заголовки.

Преса мусить популяризувати комунізм, її головна місія є пропаганда, а не об'єктивна інформація – ці слова Куйбишева почали доносити варшавські часописи.

Натомість публікації іноземних видань, хоч і були спровоковані владними інтересами певної країни, все ж намагались зазирнути за цензурні завіси радянської країни. Журналісти досить скуто реагувала на гучні заголовки совітів, для них характерне більше висвітлення насущних проблем громадян, проблем з якими стикнулось населення через здійснення псевдо могутніх планів більшовиків.

Наприклад, інтерес американської преси до радянської країни в період здійснення індустріалізації значно збільшився, при цьому совіцьке керівництво розуміло необхідність позитивних відгуків, аби зменшити кількість антирадянських елементів за кордоном, про це у листі зазначає нарком торгівлі СРСР А. Мікоян. [282]

Але і американський бізнес був зацікавлений в хороших відносинах між СРСР та США. Зокрема, коли один із американських фотографів, увійшовши до ряду «благонадійних» – Джеймс Еббе у 1933 році привіз із совіцької країни застрашаючі кадри голоду, американські видання відмовились їх публікувати, після чого цього ж року відбулось офіційне визнання Т. Рузвельтом совіцького союзу. І лише завдяки У. Уілямсу у 1934 р. вдалось віднайти британські видання, які згодилися на публікацію.

Тому лише з точки зору тодішньої ситуації, оцінивши контент який споживало совіцьке суспільство на території країни, та яку інформацію отримували їх громадяни за межами батьківщини, ми можемо отримати якісний аналіз діянь влади совітів у сфері модернізації народного господарства. Преса на

той час, це і основа формування особистості-громадянина держави, із нею можна зрозуміти психологію діянь населення та чому воно залишилось безликим перед страшними методами індустріалізації, передвісниками наростаючого тоталітаризму.

Більшовиків чекає важкий 1929 рік [28] - так привітала із Новим роком своїх читачів американська газета «Свобода». Попри те, що совіцький союз був слабо інтегрований у світові економічні системи, тому мало постраждав від економічного стрибка, але загрозою для нього стала кредитна блокада. Лідери передових країн європейського континенту доклали чимало зусиль, аби відновити країни на рейках могутності та достатку, вони чітко стояли на новому шляху – шляху капіталізму. Натомість більшовицьке керівництво в поневіряннях очікувало на світову революцію, аби нарешті понести в маси свою світлу ідею – СОЦІАЛІЗМ! Зрозумівши провальність своїх надій на світовому рівні, совети, ціною кількох поколінь розпочинають форсоване будівництво нової індустріальної країни на обмеженій території, за рахунок запуску ряду соціальних програм.

Здійснення індустріалізації для радянської країни дійсно було необхідною мірою, Перша світова війна, кривавий період піднесення революційного духу поневолених народів, громадянська війна, іноземна інтервенція, погіршення відносин із світом, економічна криза – ці етапи значно ослабили могутність країни, фактично в усіх сферах. Попри гостру заангажованість московська преса таки визнала економічну кризу. У березні 1929 р. газета «Економическая жизнь» скаржиться на селян, які не дають збіжжя, бо не отримують нічого у відповідь. Наступні заголовки – «Вироби, яких вимагають селяни, доставляються в невідповідній кількості і негодної якості», «Недостача шкіряних виробів», «Недостача порцеляни і скла», «неорганізованість доставки товарів». [151] Радянська влада поставила себе в такі умови, що могла потерпіти поразку від котрогось із своїх елементів. Колишня військова «могутність» застаріла та майже втратила ресурс, елементарна база для розвитку потенціалу теж була мізерною,

відносини із європейськими лідерами занепали, дипломатичні зв'язки почали обриватись; ситуація із населенням теж не з найкращих – життя в скрутні, терорі та постійних поборах. Народ досі пам'ятав кривавий прихід нової влади, голод 1920-х, і паралельно із цим споглядав, як почали зникати політичні супротивники прийдешніх. (Але, тут варто зазначити, що і з приходом нового курсу становище суспільства не стало кращим, воно страждало при будь-якому варіанті. Радянська влада гонилась за рейтингами, титулами, рекордами, тим часом їх опора погирала від холоду та голоду.) Тобто маємо зрозуміти, що метою влади насамперед було тримати рівень життя населення в такому стані, щоб ті могли здійснювати надпрограмне будівництво, щоб вберегти країну, владу совітів та забезпечити можливість будівництва соціалізму.

У американському випуску газети «Свобода» за 1926 р. зазначено, що совіти передчувають навалу нової економічної катастрофи і вважають, що неможна більше кидати увесь державний тягар на селянство, бо цим самим настане руїна пролетаріату та держави, що цілком створює протиріччя їх партійного курсу. [229]

Але в реальності, завдяки радянському друку можемо прослідкувати яскравий контраст між словами та реальністю. Крізь шпальта газет червоною ниткою проходила головна тема – розпал між класової боротьби, радянська влада, яка псевдо дбала про добробут населення усі невдачі народного господарства скидала на селян – куркулів, бажаючи лишень максимально використати надбання населення. Окрім цього, важливою була роль і у здійсненні репресивних діянь заради індустріалізації. Місцеві газети дозволяли собі публікувати особисту інформацію кожного із противників нової політики, чим і користувалась вища влада під час наступних «чисток».

Ще однією із причин необхідності запровадити новий курс була декларація «диктатури пролетаріату», робітничка партія більшовиків прийшла до влади в аграрній країні. Тобто їх влада не мала соціальної опори, а тримати суспільство лише в страхі було не ефективним. Майбутня індустріалізація сприятиме

урбанізації, та закріпленню нової влади в суспільстві шляхом виховання «нової» людини.

Становище влади, країни було дійсно крихким для їх порятунку потрібно було створити певний базис, опору для дій, цим підґрунтям і стали директиви влади про перехід до п'ятирічних етапів відбудови.

Першим передвісником нового курсу стало здійснення плану ГОЕЛРО у 1920 р., щодо електрифікації країни, це перший план, який прописав не лише елементи відбудови, а і необхідність модернізації. В 1925 р. подальше розширення промисловості зіткнулось із рядом проблем. Із доповідної записки ЦК КП(б)У із ІХ з'їзду дізнаємось, що віднині настає новий період промисловості. Довоєнний рівень не влаштовує амбіції радянської держави, тому ж для відновлення потрібен перехід до переустаткування. [310] А уже у грудні 1925 р. шпальта радянських газет облетіла гучна звістка, що на XIV з'їзді ВКП(б) проголошено курс на індустріалізацію, покладено початок переломного будівництва радянської країни, яка від нині стає на шлях індустріальних перетворень. Газети – «Вісти ВУЦВК»[125], «Червоний селянин» [226], «Вечернее радио» [59] та ін.- їх сторінки щоденно майоріли повідомленнями та новинами із зустрічей парт працівників.

Попри гучні заголовки та плани радянське керівництво не поспішало із публікацією конкретних декларованих планів чи темпів щодо індустріалізації.

Протягом 1926-28 рр. тривали бурхливі обговорення. Остаточному варіанту першого плану передувало кілька розбіжних версій, найбільше суперечок було із питанням про справедливе співвідношення фондів нагромадження та споживання. Поміркована верхівка вважала, що недоречно для початку усі сили вкладати лиш у військово-промисловий комплекс, для них ідеальною моделлю майбутнього плану була збалансованість, тобто спочатку наростити інфраструктуру, створити потужності електроенергетики та транспорту, а потім перейти до військового устаткування, але існували і інші думки.

Перший варіант – пропозиція Бухаріна, Рикова та Томського (одночасне забезпечення кількох цілей: підвищення життєвого рівня та культури «робітничих та селянських мас»; зростання державної промисловості; зростання відтворення у народному господарстві та збільшення експорту) наступний варіант головних ворогів Сталіна – Троцького, Каменєва та Зінов'єва, вони підтримували «надіндустріалізацію», основні тези їх ідей були засуджені. Та останній варіант від Сталіна, Куйбишева та Молотова (одночасний та рівномірний рух до всіх цілей – індустріалізація народного господарства, кооперування сільського господарства та середніх прошарків міста, підйом добробуту та культури). [310]

На XV з'їзд ВКП(б) у грудні 1927 р. схвалено директиви першого п'ятирічного плану на 1928/29-1932/33 рр.

Починається період гострої внутрішньої партійної боротьби. Промова Бухаріна із критикою планів Сталіна розгортає цілий фронт із опозиційною діяльністю, на що реакція Сталіна була такою «Наші плани є не плани –прогнози, не плани догадки, а плани директиви, які обов'язкові для керівних органів».

1929 року у квітні СРСР приймає розроблений у всіх деталях оптимальний варіант плану. За ним середньорічний темп зростання продукції становитиме 22%, і при ньому форсування промисловості буде не можливим. На розвиток галузей виробництва засобів виробництва (групи А) декларувалось виділення 78% капіталовкладень у промисловість. Але вирішальним став коловорот подій цього року. Сталіну вдалось перехопити владу у своїх найбільших противників, він подолав опозицію очолювану Троцьким, в його руках опинилась уся повнота влади, країна ставала невідворотно тоталітарною. Влітку Куйбишев за подачею Сталіна ініціював прийняття поправок, що стосувались галузей важкої промисловості, до уже затверджених планів. Віднині планування набуло нереального характеру, змінились і способи отримання коштів. Волонтаризм Сталіна розпочав вбивати державу зверху. 1929 рік – рік великого перелому, так

назве його Йосип Віссаріонович, згодом цю подію охрестять однією з перлин радянської історії, як успішний перехід до "соціалістичного" села.

Таким був шлях до початку індустріальних перетворень у країні совітів.

Курс перших п'яти років добре характеризує одне із бажання партії – «наздогнати і перегнати США», тобто, манія величності, нею і керувались партійні лідери визначаючи основні цілі індустріальних перетворень.

Але чи було це можливо? США та провідні країни Західної Європи за темпами свого розвитку належать до країн першого ешелону, тобто до тих, де індустріалізація, модернізація відбувається як наслідок історичного розвитку та політики країни – природньо та стабільно. Натомість росія (та усі загарбанні нею землі) зараховуються до країн другого ешелону, модернізація тут не може настати природньо, її поштовх це ініціатива керівництва, тобто – «революція згори». І якщо модернізація країн першого ешелону дає дійсний кількісний прибуток в економіку, то модернізація другого ешелону має наздоганяючий характер розвитку, часто поверхневого характеру із деструктивними змінами у суспільстві. [310]

Але для радянської країни впровадження цих заходів мало і позитивний характер, що ми зможемо розглянути згодом. А розпочнемо із розгляду завдань та надій, які покладались на перші важкі роки. Відсталість однієї галузі, тягнула за собою провал в інших, тому ця індустріалізація мала б стати всеосильною та всеохоплюючою, такою, що врятувала б і сільське господарство, і важку промисловість, і навіть науковий доробок. Країна постала перед різноманіттям шляхів, яким же має бути майбутня держава та як виростити із неї омріяного індустріального, військового та політичного велетня – могутнього елемента міжнародної арени. З усіх різноманітних варіантів влада обрала один із убивчих для починаючої держави методів. Країна стала на лаву будівників соціалізму та планової економіки. Потрібно розуміти основний страх совітів – навал капіталізму, програш їх системи, тому в цей період можна порівняти їх становище із нестабільністю та панічним страхом. Соціалістичну країну

вирішили максимально швидко обладнати за допомогою країн із «загниваючим» капіталізмом, аби ж від них і захиститись. [4]

Серед основних цілей індустріалізації постає: постановка економічно самостійної і незалежної держави СРСР; модернізація країни до ряду передових економіко-технічних; створення технічної бази для модернізації сільського господарства; розвиток нових галузей промисловості; зміцнення обороноздатності країни, створення військово промислового комплексу; прагнення залучення працівників до трудових змагань заради добробуту країни.

Розпочнемо із завдань проєктованих на розвиток важкої промисловості, оскільки саме таку, однобічну модель, парт працівники вважали правильною для старту. Совітський союз суттєво відставав від провідних західних країн, це стосується як виробництва, так і видобутку. У 1926 р. заголовки американської «Свободи» повідомляють про індустріальну кризу, через брак сировини, тому металургічний промисел скорочується на 20%, зазнає втрат також і бавовняна, шкіряна та миловарильна галузі. [134] Виробництво електроенергії, сталі, чавуну цілковито залежало від видобутку вугілля та нафти – усі ці показники разом були нижчі за європейські.

Для ліквідації цієї проблеми із видобутком плани партії розгалузились. За допомогою преси просувалась ідея над видобутку та соціалістичних змагань, наступне над чим працювали – відкриття нових родовищ. [115] Це любий для радянської влади спосіб – екстенсивне збільшення виробництва за рахунок збільшення площ, а не покращення якості.

Невідомо, скільки б іще людей заморили голодом, якби природа не наділила радянські краї різноманіттям корисних копалин, що дало змогу отриманим ресурсом тимчасово покривати нужди виробництва та експорту. Так і почали з'являтися нові індустріальні райони та міста, праця – пекельна, ресурсів – вижати все, але економніше. Звідси повідомлення про поклади золота в Сибірі, що датується 1925 роком. [188]

Так почали розроблятися потужні промислові центри - Магнітогорськ, Дніпро, Нижній Новгород.

«Донецький вугільний басейн – найважливіша ділянка народного господарства. Індустріалізація нашої країни найтісніше пов'язана із зростанням вугільної промисловості взагалі, а в Донбасі особливо» - напише партійна газета.[105]

Паралельно із цим проводились геологічні дослідження.

Щодо розвитку об'ємів виготовлених металургійних сирівців та отриманої електроенергії, то совіти вирішили основний тягар перекинути на існуючі промислові райони та їх працівників, максимально швидкими темпами проводячи будівництво нових заводів та підприємств. Це одна із помилкових ідей влади, яку намагались критикувати при постановці плану, совіти сьогодні планували будувати підприємство із цегли, яку виготовлять завтра. Але поряд із цим в американській пресі зустрічаємо повідомлення про майбутню міжнародну енергетичну конференцію, на якій із виступом прибуде і український фахівець електроенергетики. Така колаборація із світовою наукою та промисловістю мала якісно пришвидшити виконання бажаних завдань. [146]

Завдяки інтенсивному наздоганяючому виробітку влада могла виконати наступне із завдань індустріалізації – зміцнення обороноздатності країни та створення могутнього військово-промислового комплексу.

Хто розпочне першим? Де? З якої причини? Проти кого?-ці питання сіяли страх поряд із нагнітаючими заголовками - війна в майбутньому. [52] Ще в 1926 р. американська преса зафіксує параноїдальну боязнь радянської верхівки бути переможеними у прийдешній війні. Комісар воєнних справ Клим Ворошилов, порівнюючи людський ресурс, зазначає, що навіть малі країни в сукупності мають більше військо, аніж совіцька армія. Він визнавав, що Європа уже готова до війни, а особливо проти совіцької росії. [116]

Але чи дійсно це було так? Підозрілим є свідчення американського журналіста – першого іноземного кореспондента в совіцькій країні, він сказав,

що перша п'ятирічка не тільки підвищить економіку, а і значно збільшить військовий потенціал. Його здивувало не стільки форсоване будівництво та швидкий випуск, а змога в короткий термін переустаткуватись для військових цілей [282] Тоді в країні навіть жартували, що фабрика макаронів, при потребі розпочне випуск патронів. (Згадаймо, що прихід націонал-соціалістів до влади в Німеччині відбувся аж у 1933р) То чи дійсно, СРСР був таким безпорадним та боязким перед наступом країн Заходу, чи розпочав індустріалізацію для того, аби чим швидше приховано підготувати країну до майбутнього наступу та насадження соціалістичної ідеології.

Проаналізувавши шпальта партійної газети – «Вісти ВУЦВК» можемо бачити ситуацію нагнітання конфлікту, ніби навіювання в суспільстві ідеї війни. СРСР висвітлює події таким чином, що виступає в положенні жертви. З якою б країною не мали відносин совіти- усі були проти них.

СРСР мав великі амбіції та плани на розстановку подальших сил, в суспільстві активно навіювалась ідея вітчизни та боротьби за неї.

У планах економічно-незалежна держава мала б володіти усім ресурсом та розробками для забезпечення матеріально-технічної бази виробництва та господарства. Для цього потрібно було мати стійкий прошарок розробників та науковців. Американська газета подає відомості із засідання першого конгресу радянських винахідників, дізнаємося, що такі важливі для країні громадяни потерпають від бюрократії уряду. Держава користується їх науковим доробком, роками не визнаючи його. Наприклад, винахідник Кузнецов 4-ри роки чекав, поки отримав посвідку на свій винахід- торфит, а Сухаровський, який отримав за свій патент 40 000 рублів, віддав на податки 37000 руб. [85]

Не кращою була ситуація і з використанням доробків іноземних науковців. Совіти вважали за нормальне викрадати ідеї та створювати обладнання під своїм іменем. Інженери совітів скопіювали модель американського трактора та створювали демпінг цін на іноземному ринку.

Тобто галузь науки потребувала негайного державного втручання та регулювання, і з повідомлень партійної газети дізнаємося, про якісне усвідомлення цієї проблеми, але знову ж на свій манір.

Журналіст газети «Вісти ВУЦВК» також згадує про конгрес науковців, всіляко виправдовуючи недбале ставлення із боку держави, пророкуючи нове майбутнє усім, хто долучиться до такого важливого партійного завдання – «перевернути все капіталістичне суспільство»

Але не обійшлося і без виправдань та обвинувачень, у бюрократії представники влади обвинувачують самих винахідників, «ті були не достатньо активними», а організація, яка відповідала за це питання- ВРНГ лише сприяла продуктивності роботи. Попри звичну для партії лінію все ж відбулось важливе визнання ролі науки та техніки « треба, щоб винахідницька маса в епоху розгортання своєї творчої діяльності дістала підтримку від кожного пролетаря та пролетарської організації», хоча б на папері. [214]

Після таких гучних заголовків та поставлених завдань, на доказ фальшивості совітів постає публікація американської «Свободи» про нову розправу над дев'ятьма інженерами звинуваченими у «саботажі», подібні судові процеси лавиною накопились по росії.

Радянська влада змінила риторіку, не змінюючи методів. Прагнення незалежності від світової економічної системи та повернення до проблем науки ініціювали наступні важливі завдання – відкриття нових галузей промисловості. СРСР мріяв стати імпорто незалежною державою, тому складаючи 5-ти річний план розвитку своїх заводів Укртремас звертає особливу увагу на налагодження нових виробництв – точечні шурупи, сталевий дріт, бідони, вагонетки, міжрядкові сіялки, свердлові верстати, цим повідомлення радянська преса знову підтверджує іноземну теорію про абсолютне нехтування інтересами населення, та розвитком легкої промисловості.[113]

Отже, станом на 1920-ті рр. совіцький союз - молода штучно створена держава. Тому її становлення та розвиток відбувався не природнім шляхом, а

ініціативою партійного керівництва. Однією із складових нововведень у країні стало здійснення індустріалізації. Партійне керівництво проводило чимало дискусій, щодо її проведення, але зрештою переміг тоталітаризм вождя. Для реалізації планів було запроваджено систему п'ятирічок.

Із розгляду внутрішнього та зовнішнього становище, декларованих завдань поставлених на індустріальний курс, маємо зрозуміти, що радянська країна потребувала модернізації. Але завдання які поставили перед собою партійні лідери не завжди відповідали інтересам суспільства, та не завжди викривали свою справжню мету. Вирішальним в оцінці цих завдань стане їх подальше виконання та їх вплив на внутрішню ситуацію в країні – економіку, життя населення.

2.2. Будівництво індустріальних об'єктів у дзеркалі радянських ЗМІ

Російська пропаганда далі продовжує продукувати міф про «вдалого менеджера» Сталіна, який прийняв країну «в лаптях», а залишив з ядерною бомбою, а якою ціною насправді обернулись для країни ці «будови століття»..

«На колективних господарствах бачив мізероту й убожество життя селян; На фабриках і заводах бачив, як провалюються усі плани, й бачив страшну невдачу величезної будови на Уралі. Він бачив тисячі худоби й коней, що здихали без корму, а разом з тим і людей, вмираючих з голоду, без м'яса та хліба»[75] - такі спогади про радянську індустріалізацію залишить по собі американський журналіст Вейлс.

Американський фотограф Еббе, побачив, як активно будуються могутні заводи та фабрики, але в своєму готелі не знайшов ні хліба, ні чаю, ні цукру...

В ході постановки мети та завдань індустріалізації радянська влада почала розробку методів для реалізації задуманих планів. Перший необхідний ресурс для старту це капітальні вкладення.

Масштабні соціальні експерименти - злочини - експорт сировини, продовольства та національно-культурних надбань за низькими цінами;

державні позики, податки; споживчий аскетизм населення- замороження зарплатні, згортання виробництва товарів широкого вжитку, введення карткової системи; перерозподіл коштів на користь промисловості за рахунок сільського господарства – «ножиці цін»; використання праці в'язнів; збільшення випуску та продажу горілчаних напоїв – «п'яні гроші»; уведення мережі Торгзін та вилучення через неї золота, срібла та інших коштовностей; започаткування позаекономічного примусу- соціалістичні змагання, стаханівський рух; колективізація, розкуркулення – стали головними джерелами фінансування.

Далі уже вважалось за необхідне подбати про досвічених інженерів та працівників, точніше труднощі під час реалізації планів вимагали цього, згодом з'явився ряд наступних проблем: директивне господарювання, прискоренні темпи, нестача кваліфікованих кадрів, перевага важкої промисловості.

Принциповою відмінністю совіцької модернізації стало те, що розвиток промисловості здійснювався не заради споживчих потреб населення, а навпаки, потреби обмежувались заради індустріальних будов. Держава стала не тільки власником промислових об'єктів, а й головним споживачем виробленої ними продукції. Дисбаланс у розподілі коштів призвів до того, що поки народному господарству не вистачало мінімальних грошових ресурсів, на рахунках підприємств осідали кошти, на які могли вільно закупити обладнання про запас.

Одним із важливих грошових ресурсів для СРСР стали іноземні позички, та кошти інвесторів, які радянська влада намагалась отримати всілякими шляхами, паралельно із цим було розгорнуто роботу, аби максимально використати внутрішній матеріальний ресурс.

Світова спільнота по різному реагувала на клик допомоги від совітів. Наприклад, Кембел, який перебував у Москві рекомендує американцям знайти кошти для нового кредиту, оскільки СРСР може стати доброю колонією для американського капіталу [137] - напише американське видання, тоді як прибувшій до совітів делегації з Німеччини повідомили, що хочуть нових кредитів, ті лишень запитали: «коли наступний потяг до Берліна?».[26]

Не менші плани мали совіти і на людські кошти, шестивідсоткова державна позичка на індустріалізацію народного господарства СРСР була започаткована постановою ЦВК і РНК СРСР 24 серпня 1927 р. здійснювалась шляхом купівлі облігацій.

Найбільше грошей влада передбачала отримати, реалізувавши облігації позики «П'ятирічка за чотири роки».(Рис.4)

Серед «добровільних» грошових виплат, які невдовзі стали для селянства обов'язковими, були такі: внутрішня державна позика, зміцнення селянських господарств, позика на залізничне будівництво, 8-ми, 10-ти, 11-ти відсоткові позики; паї споживчої кооперації; тракторні зобов'язання; цільові вклади в ощадкаси; на землевпорядкування; спеціальні внески з куркульських господарств; для отримання сільськогосподарського кредиту; на ліквідацію неписьменності; для «Трудгуж» (ремонт доріг); тракторні зобов'язання колгоспників; за невиконання трудового відробітку (сплачували одноосібники); грошові стягнення за прострочення термінів виконання реалізацій позик, кредитів, інших фінансових зобов'язань та ін. [308]

Тягар позичок лягав на плечі селян, одноосібників і колгоспників. Тобто реалізовувалось одразу дві цілі, отримання коштів та ослаблення осередку можливої боротьби серед сільського населення. Оскільки селянин-власник, куркуль, був тим, хто ще міг об'єднати навколо себе селян, був їх опорою.

З метою зупинити потужний осередок українського народу у нахилі до мовно-культурної спадщини, а в подальшому і до державної незалежності Москва проголосила війну українським селянам, господарям, яких на довгі роки, за їх чесну працю прозвали принизливим словом- куркуль. Трагічна доля селянина-власника завершилась глибинними розломами в суспільній свідомості, укріпила страх, зневіру, байдужість та ворожість до «багатших»; на довгі роки закріпився інстинкт самозбереження – «моя хата скраю»; а також невіри до влади. Радянська влада перевернула українське село догори дригом, залишивши по собі фізично та психічно травмованих людей, зрештою закріпивши усе

Голодомором 1932-33 рр. для остаточного знищення свого внутрішнього конкурента. Українська спільнота Америки відрефлексує на подібні події наступним – «Хочуть усіх селян зробити державними кріпаками», [250] «Хваляться успішним здирством збіжжя з України». [247]

Кошти вилучали податками, а золото – Торгзіном. У важкі роки Голодомору ця організація пропонувала критично необхідні товари за срібло, золото, дорогоцінне каміння чи іноземну валюту. Тобто совіти спочатку вилучила в селян хліб, а потім пропонувала купити його за завищеними цінами, хоча спекулювання в державі вважалось найбільшим злочином.

Експортували більшовики усе: збіжжя, сировину, фабричні вироби, твори мистецтва, в незалежності від внутрішньої потреби. Вони пояснювали тим, що це частина їхнього плану.

Поки значна частина населення голодувала, а північ уже кілька років не бачила пшеничного хліба, совіти заявили, що не припинять експорт, поки не отримають великих кредитів. Вони продавали збіжжя на 10-30% нижче світових цін, чим деморалізували світовий ринок [150]

Скоріш за все саме демпінг цін створений совітами почав хвилювати Канаду та Америку, уряди яких, посилаючись, на працю голодних в'язнів почали відмовлятися від поставок вугілля та деревини до своїх країн.

Натомість радянська влада виправдовувала цю ситуацію тим, «що їм усе дуже дешево обходиться», а результати праці в'язнів використовуються виключно для внутрішніх потреб, паралельно звинувачуючи країни в політичних мотивах протесту. [19]

Насправді ж примусова праця в'язнів продукувалась та підтримувалась. Українська інтелігенція, розкуркулені селяни, неугодні владі люди жили в бараках, перебуваючи в нелюдських умовах, з обмеженням у харчуванні. (Рис.5.)

Якою ж була реакція світової спільноти на експлуатацію праці в'язнів – Мек Донелд сказав, що без докладної перевірки не можна запевняти про арештанський труд, так само і Ліга Націй не може проводити слідства, бо росія

не є її членом, так напишуть в одному із випусків американської «Свободи». Тут та далі хочеться підняти важливе питання, ролі лідерів світових країн, які своїми діями та бездіяльністю дали авторитарному правлінню Сталіна ресурс, поштовх та мовчазну згоду.

Навіть тоді, коли американський журналіст Вайтінг Вільям привіз до США факти голоду, вимагаючи їх публікації та організації допомоги голодуючим, йому відмовили у публікації, пояснюючи це зацікавленістю добрими відносинами із СРСР.

Наступним ресурсом для отримання коштів стало – пияцтво населення. У вересні 1930 р. Сталін у листі до Молотова писав: «Необхідно, на мою думку, збільшити (наскільки можливо) виробництво горілки. Необхідно відкинути удаваний сором і прямо й відкрито піти на максимальне збільшення виробництва горілки». У 1927 р. завдяки продажу спиртних напоїв бюджет одержав понад 500 млн. крб., 1930 р. - 2,6 млрд., а 1934 р. - 6,8 млрд. крб.;

Фактично жадобою грошей більшовики перетворювали своїх громадян в алкогольно залежних.[119]

Американська преса дає часті відомості про алкоголізм населення, він уже почав безпосередньо впливати на якість роботи, не кажучи уже про якість життя, тому що цей фактор більшовиків хвилював найменше.

Часті випадки пияцтва на роботі призводили до нещасних випадків, зупинок фабрик, наприклад, через те що п'яний робітник вочевидь міг похизуватись паком з динамітом та випустив його з рук, відбувся вибух, загинуло 9 робітників та 18 перебували у важкому стані. [82]

Дріб'язковість совітів торкнулась навіть церковних дзвонів, що дало початок вікової антирелігійної політики. Комісаріат торгу увів проект закону про загальну конфіскацію церковних дзвонів, мотивуючи це браком сирівців.

Радянський уряд наказав познімати дзвони з усіх церковних дзвіниць у москві, щоб використати метал для індустріалізації. Офіційна причина-

робітничче населення скаржитися, що дзвони порушують спокій [37] – напише американська газета «Свобода».

Окрім описаних методів отримання коштів совіти не гребували залучати до важкої праці жінок, збільшувати тривалість робочого дня, зменшувати кількість вихідних днів. Для морально та фізично виснажених, голодних людей збільшувались норми виробітку, та влаштовувались соціальні змагання із мотивацією отримання ЇЖІ.

Радянська пропаганда залишила по собі два основних русла «діди побудували» та «діди воювали». Спробуємо розглянути, як насправді відбувалось будівництво з гучністю на століття.

Серед промислових об'єктів перших п'ятирічок у СРСР виділялися 35 новобудов, на кожна з яких було витрачено до 1936 р. понад 100 млн крб. З них в Україні розміщувалися 12 об'єктів – 7 новобудов і 5 докорінно реконструйованих підприємств, тобто третина від загальносоюзних об'єктів. До новобудов належали три металургійні заводи (Запоріжсталь, Криворіжсталь, Азовсталь), Дніпрогес, Дніпроалюмінійбуд, Краммашбуд і Харківський тракторний завод (ХТЗ). Гігантами серед реконструйованих підприємств були Луганський паровозобудівний завод і чотири металургійні заводи: у Макіївці, Дніпродзержинську, Дніпропетровську й Комунарську (Алчевську). (Рис.6.)

А що цьому передувало дізнаємось із періодичної преси.

Партійні працівники добре усвідомлювали недостачу кваліфікованих кадрів, тому для розбудови підприємств до СРСР було запрошено найкращих американських інженерів, паралельно із ними до роботи вступали і місцеві працівники. У 1930 р. в Москві було відкрито філію фірми А. Кана під назвою «Держпроектбуд». Тут працювало 25 провідних американських інженерів і майже 2,5 тис радянських співробітників.

Але прибулі до совітів працівники лише відраховували дні до повернення додому. Один із них залишив відгук про свою працю на радянщині – «забирають багато часу на різні непотрібні конференції безконечну балаканину, кожен з них

радий був би радше глухим бути, ніж слухати комуністичних мудрагелів». Вони лишень і чекають закінчення своїх контрактів. [3]

Радянська преса також публікує дану проблему, у своїй статті Куйбишев пояснює тяжкий стан індустрії невмілим керуванням фабриками та заводами. Цю проблему зауважили і експерти американських компаній, вони говорять, що керівничі органи не можуть справлятися зі своїми завданнями. [50]

Спільна праця дала змогу американським інженерам зробити такий висновок – «технічна сторона фабрик забезпечується дуже зле». Наприклад, Інженер Камрат , ознайомившись із планами роботи радянських фахівців, створив нові, та згодом він переконався, що його плани не перетворюються в життя. Він твердить, що така робота російських інженерів завдає велику шкоду державі. [2] Наприклад, в Луганську совітські інжиніри самі збудували автомобільну фабрику, «сміялись уже люди з неї» [231] - напише американське видання.

Тобто нагальною проблемою було навчання професійних та технічних кадрів, інакше уся індустрія зазнає невдач.

Але на противагу цьому маємо статтю В. Бондаренко, який посилаючись на серію книг «Реабілітовані історією» робить наступний висновок – що в 1930-ті роки совітським керівництвом до ноги було винищено ініціативних та здібних керівників і робітників, що докорінно змінило розвиток індустрії та суспільства. [272]

«Пляни одно, а дійсність інше» [182], «П'ятилітка валиться далі» [197], «П'ятилітка- не вдається» [198], «П'ятилітка шкутильгає» [199] та ще десятки подібних заголовків. Над плани, поспіх та неграмотність під час будівництва, не комплексність заходів привела до того, що намічені владою плани швидко посипались.

Невдачу п'ятиліток визнавала і вітчизняна і зарубіжна преса, але їх трактування було в паралельних контекстах.

Партійна газета «Вісти ВУЦВК» пояснювала транслявання невдач, як спосіб вияву нагальних проблем, що потребують термінового вирішення. І кожна з невдач транслювалась окремо, відірвано від контексту, щоб не створювати думки про загальний провал планів. Паралельно із критичною публікацією в двох, інколи й в більше випусках совіти пояснювали та виправдовували всю ситуацію, ніби надавали публікації духу меншовартості.

Натомість американська преса охоплювала увесь комплекс проблем більшовиків, та транслювала повний провал п'ятирічних планів, тобто на міжнародному рівні споглядали та усвідомлювали усі процеси формування радянської держави, абсолютно бездіючи.

Поряд із партійними газетами маємо до розгляду лист від ЦК ВКП (б) до усіх парторганізацій. Парт працівники в занепокоєнні від ослабленої трудової дисципліни та від недостатньої продуктивності праці, кажуть, що це створює загрозу подальшому плану промисловості та підвищення собівартості.

Основна причина їх занепокоєння – зниження трудової дисципліни, звинувачують у всьому селян, які перекваліфікувались у робітників, але ніяк не забувають своє індивідуальне минуле.

Також винними визнали і адміністративно-технічне керівництво, як з боку адміністративно-технічної частини, так і загалом з боку адміністрації заводоуправлінь, директорів та госпорганів. [262]

Із американської газети «Свобода» дізнаємось про ряд провалів у транспортній індустрії. «Попри великі надії, що покладені на автомобільну індустрію» – вона спотикається- напише видання. Більшовики пояснюють це невиконанням замовлень різними фабриками. [1] Поряд з автомобільним колапсом застій відбувся і з залізничним та річковим транспортом, ланки комунікації, що були надзвичайно важливими для впровадження усіх інших галузей важкої індустрії самі потребували порятунку.

У 1930 р. зафіксується подібна тенденція – індустрія виконала лише 80% від свого завдання, скляна – 30%, видобуток на вугільних шахтах Донбасу та

Сибіру лише на 60%, з кожним наступним днем ці темпи знижувались, а відставання збільшувалось.

Деякі підсумки першої п'ятирічки були дійсно вражаючі: створювались нові галузі промисловості, за об'ємом промислового виробництва СРСР піднявся на перше місце в Європі, до запуску було підготовлено близько 1500 підприємств, але в той же час форсування супроводжувалось і рядом провалів: до завершення п'ятирічки нестача коштів призвела до тимчасового припинення будівництва, через емісію збільшилась інфляція, відсоток браку був високим. За підрахунками перший п'ятирічний план був виконаний лише на 60%.

Результатом нехлюйської роботи, поганої організації, необгрунтованих планів стала діяльність новостворених підприємств. Загальною тенденцією було невиконання норм, часті зупинки та поломки на фабриках, навіть найвідоміші та найгучніші будови не могли похизуватись якісною роботою.

Як свідчить американський інженер Бекер, сталінградська фабрика мала б щорічно випускати 50 000 тракторів типу «Фордсон», а насправді за 5 місяців випустила лише кілька тракторів, вони були такої якості, що цілковито розлетілись після 7-ми годинної праці на полях. [29] Подібна проблема якості охопила і інші заводи совітів.

Ще із подібних повідомлень: завод «Трактострой» на день виробляє лише 10 нових тракторів, а по плану мав би 60. Газета «За індустріалізацію» повідомляє про катастрофічне становище заводу на ростовищині, там за день мали випустити 100 машин та 110 снопов'язок, а не випустили жодної. А на Челябінській автомобільній фабриці, через помилки у будівництві відбуваються часті зупинки, програма не виконується, усе працює не справно та собівартість обходиться дорожче. [51]

Окрім цієї проблеми виникла й інша – через безгосподарність та зловживання виготовлення пароплав «Геленджик» обійшлося у 5 разів дорожче, а судно «Балаклава» втричі. Нафтова барка «Стендра» коштувала 105 тис крб., а після виготовлення виявилось, що вона не ефективна.

А фабрика «Красна Команда» витратила на утримання на 24 тис крб. більше запланованого. [8] Отримані в такий кривавий та голодний спосіб кошти використовувались непродумано та в хаотичності.

Часто через нехтування правилами будівництва, не кваліфіковані плани, бездарність інженерів, фабрики, в які було вкладено значні ресурси спиняли свою роботу одразу або через максимально короткий термін від запуску.

Наприклад, найбільша радянська фабрика, що знаходиться біля Нижнього Новгорода, спинила свою роботу це мала би бути найбільша фабрика автомобілів та тракторів в Європі. Від старту своєї праці підприємство неодноразово зупинялось, а вироблені ним автомобілі та трактори були дуже поганої якості, скоро псувалися. Зрештою фабрика стала такою хаотичною й неорганізованою, що довелося її замкнути. [156]

Коли така ситуація на заводі Сельмаш, яким найбільше опікується влада, то можна вже собі уявити, що робиться на тих заводах і фабриках, якими радянська влада опікується в меншій мірі. Руїну промисловості приписують, крім недостачі частин машин та металу, ще недостачі вугля та руїну транспорту. [222]

А.П. Серебовський – начальник Главцветметзолото у 1932 р. доповідає ситуацію із Красноуральського заводу, там за три місяці вдалися поламати усе: шнеки, класифікатори, гентера, фільтри – новий котел повністю став.

Отже, провівши не найбездоганнішу роботу під час підготовки планів, більшовики підійшли до найстрашнішого – їх реалізації.

Усі плани розвитку були побудовані, виходячи з принципу господарської єдності всіх республік, тому особливі та особисті проблеми інших складових, в тому числі і України ігнорувались, це негативно вплинуло як на якість розвитку союзних республік, так і на грошовий ресурс, який би при якісному та правильному використанні всіх можливостей могли б отримати.

Попри таку яскраву, але одновекторну розбудову Україну піддали визиску – ресурсів, праці, населення. Розвивались лише галузі важкого виробництва;

техніка та технології необхідні для сільськогосподарського виробництва не розроблялись; галузі, в яких уряд не мав потреби занепадали; ігнорувався розвиток інших не менш важливих регіонів. Тобто через таку єдність плану союзна республіка втрачала комплексність розвитку та лише виснажувала матеріальні, технічні та людські ресурси.

Трагедія індустріалізації обернулася для багатьох голодом, смертю, нестерпною працею, а все заради підприємств ефективність яких була невиправданою. Совіти форсуванням промисловості продукували брак. Це стосується як і побудови, так і подальшого виробництва товарів.

Ціннішим за матеріальні ресурси, які совіти вивозили з України, як з економічного донора може бути лише людське життя. Населення втрачало його двома способами – фізичним - загибеллю заради індустрії, або ж ментальним, ламаючи свій внутрішній світ, переконання. Підпорядкуватись під тип «нової людини», або ж згинути фізично. Складно було першим покоління, які ще пам'ятали часи приватної власності, наступні ж сприймали викривджену реальність як норму, чим і почали формувати радянську ідентичність, яка донині простежується відголоском у першому поколінні XXI ст. Методи започатковані для отримання коштів заради індустріалізації промисловості спровокували виховання морально хворих людей.

2.3. Повсякденне життя робітників у пресі 1930-х років

Повсякденне життя робітників, їх побут, харчування, настрої та поведінка - усе це впливало на якість вирішення завдань поставлених індустріальним будівництвом 20-х-30-х рр.

Побут - це сфера людської діяльності, що лежить поза межами виробництва та управління, але напряму пов'язана із результатами діяльності людини – робітника, але в деякій мірі і держави. Побут розвивається повільніше за індустріальні темпи, тому що часто він усталений та замкнутий, проте водночас побут суттєво впливає на якість виробництва та праці, прискорюючи, або навпаки й сповільнюючи ці процеси.

Форсована індустріалізація створила поштовх до урбаністичних процесів. Відтік робітників на будівництво фабрик та заводів збільшило чисельність населення старих міст та водночас спровокувало будівництво нових, відтак з'являється комплекс проблем по влаштування побуту в нових умовах.

Але через деформацію планів фінансування житлова інфраструктура відставала від темпів, яких вимагало промислове виробництво та час. Через недолугість партійного керівництва лише на початку другої п'ятирічки почали розуміти взаємозв'язок побуду та індустріальних темпів.

XVII конференція ВКП (б) у 1932 р. та XII з'їзд КП (б) У в січні 1934 р. звернули увагу на покращення житлово-побутових умов робітництва.[260] Тобто, більшовики визнали разючість та гостроту цих проблем, але жоден із делегатів під час виступу не зосередився на справжніх причинах такого разючого відставання. А об'єктивно саме високі темпи індустріалізації, заради яких відбувався перерозподіл основної маси фінансів, сировини та робочої сили спричинили порушення комплексного та пропорційного розвитку економіки та разом із нею побутової інфраструктури.

Потрібно зазначити те, що побутові умови не просто були жахливі, вони навіть погіршились під впливом індустріальних перетворень. Відтік робітників у місто призвів до колапсу усієї крихкої системи повсякдення робітників.(Рис.7.)

А це в свою чергу посилило швидку зміну кадрів, призвело до зменшення продуктивності та яскраво послабило трудову дисципліну. Соціальні наслідки спроби економічного стрибка виявились жахливими.

Однією із хронічних проблем ще від проголошення курсу на індустріалізацію стала нестача житла. Незважаючи на численні розпорядження позиція державних органів була незмінною. Фінансова складова будівництва житлових приміщень покладалась на республіканські господарські органи, які для цього мали знайти гроші на місцях, обмеживши для цього і так скрутний дохід робітників.

Наприклад, будівники Краматорського машинобудівного заводу під час його будівництва мусили жити в палатках, допоки через рік не було спроектовано бараків, якими забезпечили лишено 79% робітників. А робочі Луганського паровозобудівного заводу мусили жити в землянках, і тих не вистачало. Навіть на зразково-показовій будові Дніпропельстану проблема житлового місця не була вирішена, найчастішим методом було ущільнення. При поселенні не нехтували навіть корівниками. [293]

Отже, виробничі проблеми вирішувались за рахунок погіршення житлових умов міського населення та згортання культурно-освітньої сфери. Саме такі фактори створювали швидкоплинність кадрів та все більше відставання від темпів виробництва, настроюючи радянське суспільство проти правлячої верхівки та її курсу.

Відсутність житла було різкою проблемою, але і те, що було наявним, відзначалось низькою якістю – відсутність ліжок, постільної білизни, матраців, навіть меблів. Величезний дефіцит найнеобхіднішого породжував крадіжки. Поряд із відсутністю меблевого наповнення не вистачало також і засобів гігієни, які були так важливі в окреслених умовах. На виробництві, що просякнуте пилом та брудом інколи була лишень одна лазня та одна пральня. Відсутність елементарних засобів гігієни призвела до появи паразитів – клопи та воші були звичайним явищем, ось таким був він- новий спосіб життя «по радянськи».

Часто, користуючись своїми посадами адміністрація гуртожитків, бараків та будинків поселяла сторонніх людей, що до будівництва не мали ніякого відношення.

Варто зазначити ще й проблему власності. Сьогоднішній робітник – це селянин-власник, який ще вчора відчував себе господарем. Тому поняття комунальної власності не могло з'явитись відразу, його потрібно було виховати, можливо й лише із приходом наступного покоління.

Наступною проблемою з якою стикнулись робітники – забезпечення продовольчими товарами. Збільшення робітників вимагало нарощення поставок

продовольства, яке було так не вигідно для експортних планів більшовиків. Весь тягар постачання ліг на село, внаслідок чого відбулось дві хлібозаготівельні кризи та постачання міст продуктами погіршилося, що призвело до запровадження у 1928 р. карткової системи, та відбувся початок використання розподільного принципу, коли хлібом забезпечувались лише причетні до конкретного будівництва працівники. Принцип використання карток постійно змінювався в залежності від індустріальних вимог, ситуація погіршилась внаслідок колективізації та голоду, тоді картки були введені і на картоплю.

В 1928 р. на усіх будівельних об'єктах є нестача цукру, молока, м'яса єдиним товаром, який постачали кооперація був хліб. [307]

Через нестачу продуктів та повільну роботу відповідальних органів поставки продуктів у державні крамниці були не систематичні.

Хизуються, що ленінградський завод збільшив свою продуктивність, паралельно видають декрет про зменшення порцій цукру для населення, єдине, що могли дозволити собі робітники – хліб, крупи та овочі – ось воно, істинне лице совітів. [307]

Наступним пунктом була якість їжі, наприклад, щоб отримати обід в черзі стояли від 2-х до 5-ти годин, цілком ігнорувались норми приготування продуктів, наприклад, борщ складався з води капусти та сої, інколи на виробництвах траплялись буфети, але були там лише вода та цукерки.

Тобто неритмічність постачання доповнювалась ще й незадовільною організацією харчування та низькою якістю їжі.

1932 р. через насильницьку колективізацію, початок Голодомору постачання міста різко зменшилось, почався різкий відтік кадрів, що часто загрожував навіть зупинкою робіт. В таких умовах почали створювати власні підсобні господарства у містах, робітників заохочували заводити свиней, королів, птицю. «Пропонують розводити свиней, а годувати нічим» [294] – скаже один із робітників.

Вчорашнім селянам – сьогодні робітникам нав'язувалась думка про винність селян у нестачах, та по необхідність застосування до них найжорсткіших методів.

Напівголодні робітники не в змозі були виконувати виробничі плани.

Критичною ситуація була і в 1933 р., в українському селі ж на цей час припадає пік Голодомору. (Рис.9.)

Гробхарч – саме так прозвали робітники своїх годувальників. Продукти постачались рідко, а ще й часто псувались, наприклад в 1932 р. отруїлось 8 людей.

За прогул роботи, хліба працівник не міг отримати, але тим часом в голодному селі діти, їх батьки пухли від відсутності взагалі будь-чого..

Американський інженер після прибуття із радянщини відзначе наступне – робітники росії малопродуктивні, бо живуть напівголодні й не мають фізичної сили, харчуються капустяним борщем.

Ставлення до нього, як до іноземного робітника вирізнялось привітністю, натомість щодень він споглядав, як чека арештовували його товаришів по праці. А всі свої невдачі більшовики скеровували на інженерів.[207] Цей відгук залишиться на шпальтах американської «Свободи».

«Скоро з голоду здохнем, працюємо багато, а купити нічого й нема на що, Я візьму шматок труби і битиму будь-кого - три дні немає хліба на роботі»- виступить працівник заводу Март.[263] - задекларовано в партійних документах, тобто подібні ситуації, виступи, вислови були звичними для партійного керівництва. Совіти звертали увагу на цю проблему лише в руслі винищення подібних думок.

Про це напише також і американська преса, у заголовку вони звинуватять совітів у бажанні голодом примусити робітників триматись на підприємстві.

Статистика 1932-1936 рр. ніби свідчить про покращення якості та кількості споживання, нібито настав повний достаток, але про це не може йти мова, бо статистика створювалась у порівнянні з голодними 1932-33 рр.[249]

Сталін вперто відмовлявся визнавати, чому ж відбувається міграція робітників, він напише Молотову «хліба в минулому році краще постачали, ніж в цьому». [261]

Важливою складовою побуту робітників було і медичне обслуговування. Перш за все варто зазначити, що сфера охорони здоров'я майже не фінансувалась. Нестача медичних закладів, їх обладнання, медикаментів та інших необхідних медичних засобів. Робітники ж опинились у вкрай важкій ситуації, оскільки мережа медичних закладів ніяк не охоплювала нові будівництва, вони не мали ніякого медико-санітарного обслуговування, паралельно із відсутністю засобів гігієни це призвело до епідемічних захворювань: тиф, малярія, скарлатина, дифтерія, кір - усі ці хвороби значно поширились.

Наприклад на Дніпробуді робітники відмовлялись від життя в гуртожитку, і селились в землянках біля своїх коней, що призвело до сплеску дизентерії, а це в свою чергу до більше трьох тисяч прогулів. (Рис.11.)

Отже, міграція робітників у поєднанні з відсутністю належної медицини призвела до спалаху епідемій в Україні, спеціально проведена комісія бачила вихід у покращенні умов життя, а також у забезпеченні спеціальними кадрами. [305]

Навіть на об'єктах, які стали символами соціалістичної індустріалізації, куди з'їздилися усі журналісти та іноземні гості обслуговування робітників було жахливим.

Аби ліквідувати спалахи епідемій, що знову й знову щорічно спалахували недостатньо було лише збільшити медичні установи, потрібно було ще й забезпечити пристойні умови уже хворим людям. За даними Наркомздоров'я УРСР 1929 р. для хворих не вистачало хліба, м'яса, манної крупи, масла, цукру та інших продуктів, а з приходом Голодомору ця нестача збільшилась майже до відсутності.

В 1930 р. Сталін запропонує Молотову постачати й обслуговувати в першу чергу ударників, як продуктами харчування, так і мануфактурою і житлом. Цинізм влади зашкалює, хронічний дефіцит мав використатись, як стимул продуктивності праці. [261] В 1931 р. ВУЦВК та РНК України випустило постанову «Про надання ударникам пільг і переваг». У ній пропонувалось ударникам надавати більшу житлову площу, першими забезпечувати харчуванням та іншими товарами.

Іноземна преса також дає подібне підтвердження – станом на 1930 р. часто причиною страйків ставали нестачі харчів, і паралельно з нестачами робітників, які не явились на робоче місце позбавляли пайка і відправляли на голодування. [198]

Загалом система матеріального стимулу є приємним бонусом для робітників, але в умовах суцільного голоду його застосування – це суцільний фарс. І не забуваємо, що створення переваг для одних – це зменшення ресурсу для інших, а у випадку із владою совітів, це знову ж обмеження селян. А в умовах голоду та знищення куркуля- як опори селянського суспільства, село уже не могло боротись. В системі забезпечення продуктами робітники стояли на вершині ієрархії, що спричиняло соціальну напруженість.

Щодо настроїв робітників на будівництвах, їх в першу чергу не влаштувала заробітня плата, саме вона ставала найпоширенішою причиною страйків. Зменшення оплати праці – це в першу чергу один із методів максимально здешевити виробництво. Низька зарплата, її відсутність часто ставала причиною страйків, «при вербовці обіцяли все, а насправді нічого немає» – будуть скаржитись робітники. До страйку спонукало також і збільшення норм виробітку. Страйкували усі – Артемівськ, Луганськ, Кривий Ріг, округи Донецька, Харків, Київ, Одеса.

Цю причину партійні працівники пояснили, як недостатню проінформованість населення в дійсній необхідності цих заходів. Страйки через грошові виплати хвилювали партійне керівництво менше, аніж антисовіцькі

висловлювання. ДПУ доносили доповідні записки, фрази із листувань робітників, які містили неприйнятні для нової влади заклики.

Проблема заробітної платні тривалий час турбувала совіцьких працівників, розглянемо спеціальне повідомлення про завод Червоний Путиловець. Станом на 1925 р. там працює 9000 осіб, але настрої тут найбільш неспокійні, спричинено це двома моментами: низька зарплата та існування анти радянсько налаштованих груп. Боротьба робітників тут значно сильніша, вони переходять на інший завод або влаштовують волинки та страйки. [259]

Наприклад, американська газета подає відомості про страйки на Донецькому басейні, там під час сутички з робітниками було убито кількох членів адміністрації. Причиною деморалізації робітників стали нестачі харчів та предметів першої потреби. Добуток вугілля ними було припинений, влада в цьому випадку застосувала адміністративний гніт. [40]

Наступне подібне повідомлення теж зафіксоване іноземною пресою в 1930 р., тоді, робітники гостро критикували совіцьку робітничу політику та цілий тиждень не виходили на роботу. [166]

Активістів часто залякували звільненням, а далі перейшли до улюбленого тоталітарного методу- репресій та терору. Чистки серед робітників були частим явищем, наприклад, одна із них тривала з липня 1928 по квітень 1929 , в процесі звільнили 666 осіб, а за контрреволюційні настрої було знищено 174 особи.

Попри усвідомленість важкої ситуації на виробництвах, та неусвідомленість того, що саме партійна безгосподарність призвела до такої розрухи, більшовицька преса вихваляється деякими успіхами по виконанню планів. Вони гордо заявляли, що змогли подолати безробіття, а між тим, напише американське видання – ті, що роблять, живуть в нужді. [8]

Міграції працівників, саботажництво, крадіжки, побутові негаразди – із ситуацією яку спричинили самі ж совіти було вирішено боротись так : 1931 р. вийшла постанова «Про оборону промислових підприємств», тобто мається на увазі проведення періодичної роботи по очистці від антирадянських елементів.

Часті повідомлення про реалізацією тортур совіцьким керівництвом з'являлись в американській пресі, зокрема, одне із них – через порушення робочої дисципліни у 1932 р. у Сімферополі відбувся суд, за рішенням якого 8 осіб присуджено на смерть, а 12 на довге ув'язнення. [149] Віднині причинами усіх невдач ставали саме вони – класові ворожі елементи.

Про подібне чутки доходили навіть за океан, газета «Свобода» напише, що страйкарі часто зникають, ходять чутки, що їх розстрілюють.

У 1932 р. французькі ЗМІ промовлять про чутки щодо робітничого незадоволення на Донбасі. Тоді робітники у своїй відозві назвали своє становище незносним, та виокремили деякі пункти своїх вимог.

Вони вимагали: передачу влади Сталіна, нова влада не має базуватись на партійній приналежності, бо теперішня, комуністична, зовсім не дбає про інтереси робітників; вимагали припинити експорт збіжжя, через очевидний голод, та припинити постійні соціалістичні конкурси та змагання на фабриках, бо ті, остаточно забирають усі сили робітників; окрім своїх інтересів, робітники заступились і за село, яке уже було ледь німецьке. На приказ москви чека перевела масові арешти серед робітництва, щоб найжорстокішими способами припинити протикомуністичний робітничий рух, було розстріляно багато робітників. [75]

Паралельно із жахливою ланкою побуду в роки індустріалізації, необхідно розглянути ще становлення жінки – пролетаря в цьому побуті. Як уже згадувалось, для нарощення темпів виробництва влада совітів вирішила залучати до праці жінок, які на початку 1920-х рр. більшою мірою були безробітними. Поступово це призводило до формування сімей нового типу - нуклеарних, із меншим числом дітей, що було характерним для індустріального суспільства.

Крок до залучення жінок в індустріальне суспільство був тривожним для населення, повсякденна практика показувала, що самі жінки не готові залишити домашнє господарство та виховання дітей. Хвилювалась і держава щодо функції «дітонародження», яка могла б порушитись через важку працю на підприємствах, тому для цього було започатковано трудове законодавство. Але

під натиском великих планів його положення не були застосовані для полегшення жіночої праці. Окрім цього ще однією проблемою робітничого жіноцтва стала сегрегація. Траплялись часті випадки коли жінок, що брались за «чоловічу» роботу самі ж чоловіки намагались висміяти, висловити недовіру до їх праці чи здібностей, тиск відчувався і з боку держави, що стосувалось меншої оплати праці.

Для збільшення зарплати жінкам необхідно було навчатись, але через надмірну завантаженість домашньою працею вони суттєво відставали від чоловіків у політичному та культурному відношенні. Держава, суспільство вимагало від них забагато – працювати та паралельно вести домашнє господарство (наприклад, для другої п'ятирічки планувалось залучити ще 3 млн. жіноцтва), [318] тоді коли «чоловічим» завданням була лише праця на підприємстві. Американська спільнота звинуватила совітів у закріпаченні жінок. [147] [142](Рис.10.) Подібна державна політика совітів заклала ще одну бридку для нас складову ідентичності – меншовартості жіноцтва.

Отже, проводиться чітка грань – очікування та реальність, стан умов життя робітників ніяк не відповідав дійсно необхідному. Важкі житлово-побутові умови поєднувались із гострою нестачею харчування.

Жахливі умови та погане харчування призводили до поширення епідемій та хвороб, а існуюча медична сфера не могла поліпшити становище здоров'я в союзних республіках. Через відсутність фахівців, ліків та часті міграції населення, тобто медична сфера, як і житлово-побутова зовсім була не підготовлена до темпів індустріалізації, стихійність виконання планів робило життя робітників 20-х-30-х рр. нестерпним.

Складні умови на будовах часто призводили до страйків, основні причини-економічні, або ж політичні. Метод боротьби з ними звичний- вбивства, фактично вони і стали причиною зменшення, а згодом і зникнення страйків.

Ось в таких екстримальних умовах і розпочав своє формування новий клас робітництва, який згодом почав сприймати існуючий стан речей за норму.

Радянська преса не писала про труднощі робітничого життя, про голод чи Голодомор не згадувалось взагалі, оскільки визнати важкий стан побуту, життя – визнати свої невдачі у плануванні. Продукувалось, що не покращення житлових умов є причиною покращення виробництва, а навпаки.

Натомість українська преса за кордоном публікувала факти голоду, здириства, репресій, проте це ніяк не впливало на економічні відносини між країнами, та на підтримку совіцького союзу.

Жахливим в цій ситуації є те, що покоління ХХІ століття народжене в незалежній Україні, але виховане людьми із радянською ідентичність успадкували в собі деякі принципи робітництва, які ніяк не мають існувати в економічно сильному підприємстві, державі. Під час індустріалізації докорінно змінився соціально-економічний статус жінки, як промислового працівника, досі ми боримось із сегрегацією, що була характерна для українського суспільства та закріпилась і поширилась в СРСР.

Аналіз радянських періодичних видань 1920-х-30-х років свідчить, що преса не просто інформувала про хід індустріалізації, а активно конструювала образ модернізації як безумовно успішного та історично необхідного процесу. Ідеалізація праці робітників, демонстрація перевиконання планів і будівництво великих промислових об'єктів маскували реальні соціальні та гуманітарні наслідки: примусову мобілізацію, низькі стандарти життя, голод, репресії та психотравми, які формували колективну ідентичність і залишали довгостроковий психологічний відбиток.

Порівняння з зарубіжною пресою показує, що іноземні видання висвітлювали ці страждання і критикували радянську політику, проте їхні повідомлення не мали реального впливу на хід подій: вони не змогли зупинити насильство, не захистили українців і не завадили масштабному руйнуванню життя людей.

Сучасна війна та знищення промислових об'єктів в Україні створюють жахливий історичний паралелізм: колись заводи будувалися ціною людських життів, сьогодні їх руйнують, і українці знову гинуть. Така порівняльна перспектива підкреслює, що пропагандистські наративи радянської епохи, замовчування соціальних втрат та відсутність міжнародного втручання залишили глибокі психологічні та соціальні травми, впливаючи на колективну пам'ять і сучасну національну ідентичність України

Розділ 3

ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

3.1. Нормативно-освітні засади вивчення теми індустріалізації в сучасній українській школі

Вивчення теми індустріалізації в сучасній українській школі здійснюється на основі чинної нормативно-правової бази, яка визначає зміст історичної освіти та компетентнісний характер навчання. Базовими документами є Закон України «Про освіту» (2017) [265] та Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2020) [266], які встановлюють ключові компетентності, принципи інтегрованості, орієнтацію на розвиток критичного мислення, вміння працювати з джерелами та інтерпретувати суперечливі історичні процеси, зокрема радянську індустріалізацію - одну з ключових тем суспільно-економічної історії XX століття.

Вивчення історії на рівні базової та профільної старшої школи визначено Державним стандартом базової середньої освіти [267] та Державним стандартом профільної середньої освіти [268]. У цих стандартах історична компетентність трактується як здатність аналізувати історичні процеси, критично працювати з джерелами, пояснювати економічні моделі розвитку та розуміти взаємозв'язок між політичними рішеннями та соціальними наслідками. У цьому контексті індустріалізація розглядається як комплексне явище, що охоплює економічні, політичні та соціальні аспекти.

До 2022 року зміст історії в старшій школі регламентувався Типовими навчальними програмами. [269] У них тема радянської індустріалізації була складовою тематичного блоку «Соціально-економічні процеси в Україні у 1920–1930-х роках» та подавалася через аналіз модернізаційних моделей, ролі держави та соціальних наслідків.

З 2022 року запроваджено модельні програми Нової української школи (НУШ), що докорінно оновили зміст і логіку вивчення історії. Наказом МОН № 698 від 03.08.2022 затверджена модельна навчальна програма «Історія: Україна

і світ» (10–11 класи інтегрований курс), [270] яка є чинною та визначає сучасні підходи до вивчення індустріалізації. Програма побудована за принципами інтегрованості, міждисциплінарності та діяльнісного підходу, а історичний матеріал структуровано за наскрізними лініями НУШ: «людина – суспільство», «людина – влада», «людина – світ речей». Це дає змогу розглядати індустріалізацію не лише як економічну реформу, а як явище, що радикально змінило соціальні структури, трудові практики, демографічні процеси та повсякденність людей.

У програмі «Історія: Україна і світ» для 10 класу тема індустріалізації має бути охоплена у ході вивчення розділу 4 – «Тоталітарні режими як виклик людству», тут учні мають опрацювати підрозділ під назвою - Утвердження комуністичного тоталітарного режиму, а саме: специфіку його утвердження та завдання “великого перелому”. Наступною темою розділу є - Репресії та Голодомор в Україні та Людина в умовах тоталітаризму: приклад України. Червоною ниткою автори програми проносять поняття «радянської/совєцької людини», на що так часто акцентується увага у кваліфікаційній роботі.

У середньому на ці теми припадає 2–4 уроки залежно від навчального плану школи, але модельна програма НУШ надає вчителю можливість гнучко змінювати тривалість уроків, розширювати блоки аналізу джерел та практичних завдань.

Модельна програма наголошує на роботі з документами, фотографіями, статистичними таблицями, картами, графіками, що дає змогу учням критично аналізувати економічну динаміку, масштаби індустріального будівництва, механізми мобілізації трудових ресурсів та репресивні практики. Індустріалізація подається як процес із подвійною природою: економічний прорив із глибокими соціальними втратами

Методичне забезпечення, рекомендоване МОН, орієнтує вчителів на інтерактивні методи: дискусії, проєктні роботи, порівняльний аналіз, роботу з візуальними джерелами та цифровими платформами. Такий підхід відповідає

концепції НУШ і формує в учнів уміння аналізувати складні суспільні процеси, зокрема явища модернізації.

Також у 2022-му році було затверджено навальну програму «Історія України. Всесвітня історія» [271] за цією програмою вивчення індустріалізації передбачено в межах 4-го розділу - Україна в складі тоталітарної імперії - Союзу Радянських Соціалістичних Республік, в межах навчально-пізнавальної діяльності має бути опрацьовано - Форсована промислова індустріалізація в УРСР. Роль іноземних спеціалістів та технологій. Згортання непу. Перехід до планової економіки, масові розкуркулення, насильницька колективізація. Примусові хлібозаготівлі, Голодомор та його наслідки. Важливо те, що у програмі також передбачено формування в учнів розуміння пропаганди як інструменту підготовки геноциду (ідентифікація, дегуманізація, демонізація «образів ворогів» - «куркулів») - про що також не одноразово згадано у дослідженні.

Таким чином, сучасна нормативно-освітня база забезпечує компетентнісний, науково обґрунтований та інтегрований підхід до вивчення індустріалізації в українській школі. Державні стандарти, оновлені модельні програми НУШ та схвалені підручники формують рамку, яка дозволяє учням критично осмислювати радянську модернізацію, порівнювати її з іншими світовими моделями, аналізувати її економічні здобутки та соціальні наслідки. Це створює умови для формування історичної компетентності, здатності до аргументованих висновків та розуміння місця індустріалізації у глобальних трансформаціях ХХ століття.

3.2. Використання історичних джерел і періодики у навчальному процесі

Робота з історичними джерелами та періодикою є ключовою складовою сучасного навчального процесу з теми індустріалізації. Використання газет, журналів, мемуарів і статистичних матеріалів дозволяє учням не лише відтворювати хронологію подій, а й критично оцінювати політичні наративи, соціальні наслідки та культурні трансформації, що відбувалися у 1920–1930-х

роках. Вище згадані нормативні освітні документи України підкреслюють, що робота з джерелами є основою формування історичної компетентності та розвитку критичного мислення у учня - громадянина своєї держави.

Періодика 1920–1930-х років є багат шаровим джерелом інформації. Вона відображає ідеологічну позицію влади, соціальні настрої та культурні контексти, але водночас може бути спотворена пропагандою, цензурою чи самою редакційною політикою видання. Тому навчання роботі з джерелами передбачає розвиток уміння «читати крізь рядки» - помічати приховані меседжі, відстежувати тенденції, виявляти фальсифікації або спотворення фактів.

Критичний аналіз джерел включає:

- оцінку авторства та цільової аудиторії;
- виявлення ідеологічних, політичних або економічних заангажованостей;
- порівняння кількох джерел для побудови збалансованої картини подій;
- розуміння, що певні статистичні дані, цитати або ілюстрації могли бути сфальсифіковані або підкориговані з пропагандистськими цілями.

Порівняння радянської та зарубіжної преси є важливим методом розвитку критичного мислення та історичної компетентності учнів старшої школи.

Радянські періодичні видання того часу подавали індустріалізацію через призму державної пропаганди, підкреслюючи економічні успіхи та соціальні досягнення, одночасно мінімізуючи або приховуючи соціальні втрати, репресії та трагедії населення. Такі матеріали мали чітку ідеологічну спрямованість: формувати позитивне сприйняття державної політики та легітимізувати владу.

Зарубіжні видання висвітлювали ті самі події з іншої перспективи. Вони часто наголошували на соціальних проблемах, насильницькій колективізації та масштабних втратах серед населення, однак і вони могли бути заангажовані політичними чи економічними інтересами своїх країн. Тому кожне джерело відображає певну точку зору та має власні обмеження, а повноцінне розуміння історичних процесів потребує їх порівняння.

Методично робота з порівнянням преси дозволяє досягти кількох освітніх цілей:

1. 1.Формування критичного мислення - учні навчаються виявляти приховані меседжі, пропагандистські прийоми та можливі спотворення фактів, «читати крізь рядки» і відокремлювати реальні події від ідеологічної інтерпретації.
2. 2.Порівняльний аналіз і аргументація - аналізуючи різні джерела щодо однієї події, учні здобувають навички обґрунтованих висновків, вчать аргументовано пояснювати, чому різні джерела по-різному трактують події.
3. 3.Розуміння контексту - порівняння джерел дозволяє оцінити політичні, соціальні та економічні фактори, які впливали на формування інформаційного простору в різних країнах.
4. 4.Розвиток історичної компетентності - учні вчать використовувати різні види джерел, співставляти їх і синтезувати знання, що сприяє глибшому розумінню історичних процесів і формує навички самостійного аналізу.

У навчальному процесі це реалізується через групові обговорення, порівняльні таблиці, проєктні роботи та дискусії. Учні аналізують тон, зміст, акценти і приховані меседжі, роблять висновки щодо достовірності та заангажованості інформації. Такий підхід не лише поглиблює знання про індустріалізацію та її наслідки, а й формує навички критичного аналізу, необхідні для усвідомленого сприйняття будь-якої історичної інформації.

Для перших етапів роботи з періодикою, як історичним джерелом учням можна запропонувати наступні пункти для аналізу:

Структура аналізу періодики

- 1.Бібліографічна інформація (*Назва видання; Дата та номер випуску; Автор або редактор; Місце видання*).
2. Опис джерела (*Тип статті або матеріалу (новина, аналітична стаття, репортаж, карикатура, огляд); Короткий зміст*).

3. Контекст створення (*Політичний, соціальний, економічний контекст; Вплив пропаганди чи цензури*).
4. Аналіз змісту (*Основні факти, події, статистичні дані; Ідеологічні меседжі, політична або соціальна позиція; Приховані або неочевидні меседжі («читання крізь рядки»)*).
5. Порівняння з іншими джерелами (*Порівняння радянської та зарубіжної преси щодо однієї події; Виявлення відмінностей у висвітленні фактів, тоні, акцентах*).
6. Оцінка достовірності (*Чи є ознаки фальсифікації, цензури або ідеологічного спотворення?; Які джерела можна використати для перевірки фактів?*).
7. Висновки (*Що джерело розкриває про історичний період?; Які перспективи та обмеження має джерело?; Як воно впливає на розуміння індустріалізації чи конкретної історичної події?*).

Окрім періодики, важливим елементом формування історичного мислення учнів є робота з іншими видами джерел - офіційними документами, статистичними матеріалами, мемуарами, усними свідченнями, візуальними зображеннями та надбаннями матеріальної культури. Їх використання дозволяє значно розширити рамки навчального процесу, адже кожен тип джерела фіксує минуле по-своєму, має власну природу, ступінь достовірності й упередженості. Саме тому поєднання різних джерел формує в учнів здатність бачити історичний процес комплексно та критично.

Офіційні документи (закони, постанови, директиви, звіти партійних органів) дають можливість простежити механізми ухвалення рішень, логіку політики (або її відсутність), ідеологічні настанови держави. Проте вони часто мають нормативний або пропагандистський характер, тому вимагають уважного аналізу контексту, прихованих мотивів та реальних наслідків. Використання таких матеріалів у навчанні дозволяє учням побачити розрив між задекларованими цілями влади та реальною соціально-економічною ситуацією.

Статистичні джерела - важливий інструмент верифікації. Вони дають кількісну картину подій, але також можуть бути частково сфальсифікованими, особливо у тоталітарних умовах. Тому робота з ними вчить учнів критично співставляти дані, помічати аномалії, виявляти можливе маніпулювання показниками. Це особливо актуально у темах, що стосуються індустріалізації, колективізації чи демографічних змін.

Мемуари, щоденники, листування й усні свідчення відображають індивідуальний досвід епохи. Вони дають можливість учням зрозуміти емоційний вимір історії - страхи, очікування, втрати, побут. Проте ці джерела часто суб'єктивні, фрагментарні, емоційно забарвлені, тому важливо навчати учнів відрізняти факт від інтерпретації та зрозуміти вплив пам'яті на формування наративу. Робота зі спогадами допомагає виховувати емпатію та розуміння багатоголосності історичного процесу.

Особливе значення мають візуальні джерела - фотографії, плакати, карикатури, кінохроніка. Вони дозволяють учням буквально «побачити» історію, але водночас формують простір для маніпуляцій, адже їхній зміст часто створений із пропагандистською метою. Тому аналіз візуальних матеріалів формує медіаграмотність, вміння читати символи, оцінювати композицію, зрозуміти, як зображення впливають на суспільну свідомість.

Таким чином, системне використання різних категорій джерел у навчанні дозволяє не лише поглибити фактичні знання учнів, а й виховати в них критичність, уважність до деталей, здатність помічати суперечності та працювати з інформацією різної природи. Це створює умови для осмисленого, сучасного й науково обґрунтованого вивчення історії, у якому учень виступає не пасивним слухачем, а дослідником - тим, хто ставить запитання, перевіряє, порівнює й формує власні висновки.

Поєднання періодики з іншими видами джерел є важливим, тому що газети й журнали відображають лише частину реальності - часто ідеологізовану або вибірково подану. Щоб отримати повнішу картину, учень має звернути

інформацію з документами, статистикою, мемуарами, фотографіями чи усними свідченнями. Це дозволяє виявити перебільшення, замовчування чи фальсифікації, властиві і радянській, і зарубіжній пресі, та навчитися «читати між рядками». Таке поєднання формує критичне мислення та дає можливість бачити історичний процес об'ємно, а не через призму одного джерела.

Для більш критичної оцінки публікацій із періодичних видань учням важливо також навчитись аналізувати інші історичні джерела, аби порівнювати, співставляти та мати підґрунття для певних висновків.

План роботи з історичним джерелом для учнів:

1. Ідентифікація джерела (*Що це за джерело? (документ, фото, статистика, лист, спогади тощо); Хто його створив?; Коли і де воно було створене?*).
2. Контекст створення (*За яких історичних обставин виникло джерело?; Які події, процеси чи явища воно відображає?*).
3. Зміст джерела (*Про що йдеться в документі?; Які факти, події, персонажі згадуються?; Що є основною ідеєю або повідомленням?*).
4. Авторська позиція та можливі упередження (*Який погляд або інтереси міг мати автор?; Чи може джерело містити пропаганду, замовчування, однобокість?; Для кого воно було створене (цільова аудиторія)?*).
5. Ключові свідчення та докази (*Що конкретно це джерело дозволяє дізнатися? Які твердження можна використати як історичні докази?*).
6. Порівняння з іншими джерелами (*Чи підтверджують інші джерела цю інформацію?; У чому є розбіжності?; Які факти потребують уточнення?*).
7. Висновок (*Що можна сказати про подію/явище на основі джерела?; Наскільки воно є достовірним?; Який внесок цього джерела у розуміння теми?*).

Мною було опрацьовано багато можливих варіантів, як методично якісно можна працювати із використанням періодики на уроках історії. Суттєвим є опора на освітні стандарти НУШ, яка прагне виховувати учнів, як громадян своєї держави, плекаючи у них вміння працювати в групах, при цьому розвивати критичне мислення.

Тому використання періодики у роботі із школярами старшого віку це не лише про банальні читання зі шпальт, це про масштабні проекти, це про вміння мислити системно, опрацьовувати інформацію використовуючи не лише один аналізатор, це про залучення штучного інтелекту .

Далі представлено деякі можливі варіанти роботи з періодикою для опрацювання.

1. «Детектор пропаганди»

Ідея полягає у тому, аби опрацювати досліджувані події, а саме обраний нами період 1920-х-1930-х років із достовірних джерел. Обрати більш вузьке питання нашої теми, до прикладу: розкуркулення в СРСР, Голодомор, форсована індустріалізація та створити анти пропагандистські версії статті – як писали би чесні журналісти. Попередньо зібрати теми, над якими працюють діти, аби змогли підібрати реальні публікації того часу від радянських та зарубіжних видань.

Із отриманих статей можна створити справжню виставку, як інтерактивну так і фізичну, приурочити її до роковин вшанування жертв Голодомору чи до іншого заходу пов'язаного з даними подіями.

Аби виставка стала більш інтерактивною на додачу до оформлених шпальт газет діти можуть скористатись ШІ, як скрипт для нього записати прохання – «це стаття радянської газети, 192..го року, проаналізуй виключно текст цього документу, не посилаючись на будь-які інші відомості та створи зображення, яке б відповідало описаним у статті подіям». Подібні дії зробити із кожною створеною дітьми статтею.

Даний вид роботи розвиватиме чимало компетентностей у сучасних учнів та формуватиме у них позитивне враження про роботу з історичними документами, даватиме можливість учням проявляти себе як в груповій, так і в індивідуальній роботі, застосовувати штучний інтелект, творчо мислити, цікаво вивчати історію та створювати матеріали, аби і для інших вона ставала цікавою.

2. Рольова гра «Редакції 1932 року: хто каже правду?»

Запропонувати учням наступний поділ на групи –

1.Радянська редакція - має описати індустріалізацію позитивно (перевиконання, трудові подвиги).

Мета: створити оптимістичний матеріал про індустріалізацію.

Завдання:

- Писати про перевиконання планів, рекорди, ударників праці.
- Показати індустріалізацію як «великий ривок».
- Уникати будь-яких натяків на труднощі.
- Обов'язково використати гасла, лозунги, пафосний тон.

2.Західна редакція - подає критичний матеріал (репресії, умови праці, голод).

Мета: подати критичний матеріал про реальні події 1932 року.

Завдання:

- Писати про голод, репресії, складні умови праці.
- Порівнювати офіційну риторику СРСР із реальністю.
- Використати факти, емоційні свідчення, цитати очевидців (вигадані, але реалістичні).
- Зберігати стриманий, фактологічний журналістський стиль.

3.Цензори - викидають з радянського тексту все «заборонене».

Мета: «очистити» радянський текст від заборонених тем.

Завдання:

- Викреслити зі статті слова та фрази про:
  - нестачу їжі, голод, смертність;
  - аварії, нещасні випадки, протест;
  - невдоволення населення чи критичні ремарки;
  - будь-яку статистику, що не відповідає «успіхам».
- Обов'язково залишити пафос, ідеологічні гасла та славлення плану.

Після цього цензор повертає «очищений» текст класу.

4.Аналітики

Мета: порівняти два тексти та пояснити учням, як працювала пропаганда.

Завдання:

- Порівняти тональність: пафос vs стримана критика.
- Звернути увагу на лексику: «подвиг», «успіх», «перемога» vs «нестача», «страх», «свідчення».
- Виявити пропагандистські прийоми: замовчування, перебільшення, підміна фактів.
- Пояснити, чому тексти кардинально різні й як це впливало на суспільство.

Це завдання перетворить роботу з періодикою на дослідження, що також навчить дітей взаємодіяти у групах та творчо мислити вивчаючи важливі історичні теми.

Отже, використання історичного джерела є важливою складовою у навчанні учнів старшої школи, періодичні видання стали живими свідками вивчених подій, тому важливо їх якісно та творчо інтегрувати до уроків історії.

3.3. Методична розробка уроку на основі матеріалів періодичної преси

Аби обрати тему для уроку автор опрацювала навчальну програму для закладів загальної середньої освіти, а саме: інтегрований курс Історія: Україна і світ (10-11 клас). Укладачі запропонували наступну тему для практичного заняття - Людина в умовах тоталітаризму: приклад України.

План - конспект практичного заняття

Тема: Людина під колесами індустріалізації: що про це написала преса?

Тип уроку: Практичне заняття з елементами аналізу історичних джерел.

Мета уроку: показати вплив індустріалізації на повсякденне життя людини в умовах тоталітаризму та проаналізувати, як радянська преса формувала і спотворювала ці образи. Розвивати вміння працювати з

історичними періодичними джерелами, критично зіставляючи реальні наслідки модернізації з їх медійним поданням.

Очікувані результати:

Після заняття учні зможуть пояснити, як саме радянська влада вибудовувала потрібні їй соціальні типи - від зразкової «нової людини» до навмисно демонізованого «ворога народу». На основі матеріалів преси вони знатимуть, які прийоми застосовувалися для виправдання політичного тиску та контролю над суспільством.

Учні отримають уявлення про повсякденні умови життя робітників індустріалізації - без прикрас і офіційної риторики - та зможуть співвіднести реальну картину з тими уявленнями, що поширювалися в газетах. Вони також простежать, як індустріалізація була пов'язана з політикою розкуркулення й колективізації, та виокремлять фактичні згадки про Голодомор у друкованих джерелах. На завершення учні сформулюють короткий власний висновок, опираючись на аналіз конкретних газетних фрагментів, а не на готові інтерпретації.

Обладнання

Роздруковані фрагменти радянської преси 1920-х-1930-х рр.

Фрагменти зарубіжної преси.

Хід уроку

I. Організаційний момент

Привітання, коротке налаштування учнів на аналітичну роботу з джерелами.

II. Актуалізація знань

Бесіда: Що ви вже знаєте про індустріалізацію в СРСР? Які її цілі декларувалися в пресі 1930-х рр.? Як індустріалізація могла вплинути на життя звичайної людини?

III. Історичний екскурс:

Індустріалізація проголошувалась «стрибком у світле майбутнє», але вимагала мобілізації ресурсів, людської праці, ліквідації «непотрібних» соціальних груп.

Через потребу держави у ресурсах почалася політика розкуркулення, що офіційно подавалася у пресі як «боротьба з класовим ворогом».

Одночасно створювався образ «героїчного робітника» - символу нової індустріальної нації.

Реальні житлово-побутові умови робітників різко контрастували з газетними описами (переповнені гуртожитки, нестача продуктів, відсутність санітарних умов).

Масова колективізація та хлібозаготівлі призвели до Голодомору 1932–1933 рр., який у пресі замовчувався або подавався під виглядом «тимчасових труднощів».

IV. Практична робота з періодикою:

1. Робота в групах (розподіл на 3 групи)

Кожна група отримує добірку газетних фрагментів (радянських і зарубіжних).

Група 1. «Житлово-побутові умови робітника»

Радянська преса: ..... тим часом публікації - Тракторний завод збудувати за рік; [243] Зустріч дніпрельстанців. [132]

Публікації

Зарубіжна:

Публікації під заголовками - Бачив страхіття життя в радянщині [5]; Большевики проти обслідування умов праці в Росії; [24] Нужда в містах СРСР. [174]

Завдання групи:

Зробити порівняльний аналіз статей, акцентуючи увагу на ключові слова, тон та зміст їх використання. Відшукати ЛЮДИНУ в чорно-білих текстах.

Група 2. «Розкуркулення та образ ворога народу»

Радянська преса:

Публікації під заголовками - Виявляймо приховані шкідниками фонди індустріалізації; [47] Помічник шкідників непоправний опортуніст. [189]

Зарубіжна:

Публікації під заголовками - Розстрілюють за приховання грошей; [212] Розстрілюють за збереження грошей; [211] Рішуча боротьба комуністів з селянство. [202]

Завдання:

Зробити порівняльний аналіз статей, акцентуючи увагу на тонкощі подачі тієї ж інформації. Відшукати ЛЮДИНУ в чорно-білих текстах.

Група 3. «Голодомор у дзеркалі газет»

Радянська преса:

Публікації під заголовками - Сталін - батько хліборобів: його турбота- наша гарантія достатку.

Зарубіжна:

Публікації під заголовками - Хочуть голодом примусити робітників триматися фабрик; [249] Голодні селяни розграбили і спалили фабрику консерв на Україні; [80] Голод на радянській Україні збільшується. [78]

Завдання:

Здійснити порівняльний аналіз, визначити, як інформацію приховували та чому. Відшукати ЛЮДИНУ в чорно-білих текстах.

V. Презентація результатів груп

Кожна група презентує аналіз (2 хв), вчитель ставить уточнювальні запитання.

VI. Узагальнення, робота з висновками, питання для роздумів:

Якою була та сама омріяна совітами «радянська людина»? - Розкуркулена? Вбита? Голодна? Принижена? Якою вона стала? Що її сформувало? Що вона передала своїм дітям? А чи змогли б вони інакше? А може ми зможемо?..

VIII.**Домашнє****завдання:**

Написати коротке есе (0,5 сторінки): «Як індустріалізація змінила долю людини в СРСР?» (з використанням щонайменше одного фрагмента періодики).

Отже, індустріалізація СРСР 1920–1930-х років була рушієм масштабних економічних змін, але ціна її реалізації для людей була надзвичайно високою. Через пресу ми бачимо подвійний образ епохи: з одного боку - «героїчні трудові подвиги», з іншого - реальні страждання селян і робітників, репресії та Голодомор.

Робота з періодикою є важливою, бо вона дозволяє побачити, як влада формувала суспільну свідомість, а також навчитися критично аналізувати джерела, відрізняючи пропаганду від реальних фактів. Це дослідження дає учням можливість усвідомити, що за масштабними соціально-економічними процесами стоять людські долі, і формує компетентності для критичного сприйняття інформації - важливий навик для сучасної освіти.

Таким чином, розгляд освітньо-методичного забезпечення теми індустріалізації показав, що сучасне навчання історії потребує поєднання нормативних засад і активної роботи з історичними джерелами. Використання матеріалів радянської та зарубіжної періодики дозволяє учням критично оцінювати інформацію, відрізнити пропаганду від реальних подій і усвідомлювати, як великі соціально-економічні процеси впливали на життя конкретних людей. Такий підхід сприяє розвитку історичної грамотності, критичного мислення та здатності до рефлексії.

Методична розробка уроку на основі періодики демонструє практичну цінність цього дослідження: учні порівнюють джерела, обговорюють контрасти між офіційними наративами та реальністю, роблять власні висновки про людські долі в умовах індустріалізації, розкуркулення та Голодомору. Інтеграція історичних джерел у навчальний процес робить уроки більш осмисленими,

активними та спрямованими на формування соціальної чутливості і критичного мислення, що відповідає сучасним методичним вимогам.

ВИСНОВКИ

Дослідження стану наукової розробки проблеми засвідчило, що серед значних наукових праць присвячених індустріалізації в СРСР відсутня окрема праця, яка була б присвячена висвітленню даного питання крізь призму порівняння радянської та зарубіжної періодики. Нам вдалось увести до наукового обігу численні публікації обраного періоду, які дали змогу зробити загальний огляд періодики та сконцентруватись на роботі пропаганди крізь призму медіа та формуванню радянської ідентичності в умовах тоталітарної трансформації суспільства.

Радянська держава 1920-х рр. потребувала модернізації та реконструкції, але її лідери вирішили проводити її нелюдськими методами та темпами, приховуючи істинну мету – мілітаризація країни та підготовка до великої наступаючої війни проти капіталістичних країн.

Уже в 1925 р. СРСР проголосив запровадження курсу на індустріалізацію, що понесло за собою ряд суперечок щодо формування завдань. Оцінювати їх можемо по-різному, їх запровадження було необхідне для дореволюційної економіки, що занепадала. Наступним шляхом влади стало запровадження п'ятирічних планів, а отже, становлення в русло командно-адміністративної системи та згорання НЕПу.

П'ятирічними планами більшовики закріпили свої непідкріплені амбіції, що не відповідали можливостям держави та населення. Для їх реалізації потрібно було отримати потужний грошовий ресурс. Для отримання коштів совіти не мали обмежень – вбивали, катували голодом, тероризувати, забирали власність, обкрадали та ще багато іншого, а все заради здійснення індустріального стрибка та запуску «будов століття».

Наробивши стільки галасу поміж здійснення своїх планів, більшовики уже самі розуміли, про деякі невдачі, хоча ніколи не визнавали цього публічно.

Криваві та голодні кошти, що вкладались у будівництво заводів та фабрик, вочевидь віддячували належним, можна шукати в цьому таємний сенс, але все

було набагато простіше. Недосконалість планів; халатність, байдужість та непрофесійність інженерів; голодна, бунтарська праця робітників – усе це стало причиною зупинок нових підприємств.

Уже після першого року п'ятирічки стала зрозумілою різниця між планами та реальністю. Однією із причин такого розриву стали житлово – побутові умови робітників. Радянський уряд не звертав уваги на це питання, оскільки вважав, що населення це раби індустріалізації, їх життя ніщо проти величі країни. Через такі переконання робітники жили в бараках, землянках, часто голодували, влада застосовувала шантаж їжею. Такі умови призводили до швидкоплинності кадрів та погіршення медико-санітарних умов. В країні частими були спалахи хвороб та епідемій, але навіть подібні тенденції не доводили владі про необхідність піклування і про побут робітників. Основа, гордість пролетарської держави – робітники пережили від нової влади усе, інколи бойкотували, саботували, бунтували, але замість необхідного перегляду їх житлово – побутових умов отримували терор та репресії.

Світова спільнота, провідні країни обрали для себе позицію мовчазного споглядання за становлення тоталітарного монстра. Вони експортували совітам техніку, працівників, фінанси, тим самим рятуючи себе від економічних катастроф.

Протягом перших п'ятирічок остаточно було зламано механізм саморегуляції економіки, і наростаюча централізація економічного життя врешті-решт призвела до формування командно-адміністративної системи.

Незважаючи на те, що жодна з перших довоєнних п'ятирічок не була виконана в повному обсязі, все ж індустріалізація вивела країну на якісно новий рівень промислового розвитку. За довоєнні роки в совіцькому союзі, та зокрема в Україні була утворена могутня індустріальна база, що вивела Україну на рівень економічно розвинутих країн світу, зрештою до ладу стали гіганти промисловості – Запоріжсталь, біль України – Азовсталь, Криворіжсталь та ін.

Індустріальні перетворення змінили структуру господарства союзних республік та сформували національний робітничий клас та прошарок інтелігенції, проте сталось це за рахунок селян. Більшовики зруйнували не лише їх життя, а й життя ще ненароджених дітей.

Психологічні та фізичні травми, що закарбувались у свідомості кожного громадянина в подальшому впливали на формування ментального здоров'я не лише окремих людей, а цілої нації. Зі свідомості селянина на довгий час було витравлено почуття власника та девальвовано духовні цінності. Боротьба з релігією та духовністю є прямою причиною багатьох сучасних проблем, українцям потрібно пройти ще довгий шлях до храму та гідного самоусвідомлення себе в релігійному світі. Радянськість – хвороба з якою ми боримось в XXI ст., саме вона закладалась разом із новими індустріальними об'єктами, а на сьогодні, саме вона стала однією з причин до нової хвилі російської агресії проти України.

Але й поряд із цим індустріалізація дала поштовх урбанізації, а це в свою чергу до певної українізації міст. Також вона стала колицкою і для сегрегації жіноцтва.

Разом із тим результати дослідження дають змогу сформувати важливі освітні рекомендації. Матеріали періодичної преси можуть бути інтегровані у навчальні курси з історії та журналістики. Використання порівняльного аналізу радянської та зарубіжної преси сприятиме критичному мисленню школярів та студентів, формуватиме медіаграмотність, допоможе розуміти природу пропаганди й тоталітарних практик. Застосування цих матеріалів у навчальному процесі дозволить осмислювати не лише історичні події, а й сучасні прояви маніпуляції, що робить досвід дослідження практично значущим і актуальним.

Отже, індустріалізація, хоч і була необхідною для модернізації радянської держави 1920-х років, здійснювалася методами, що призвели до глибоких економічних і соціальних деформацій та зламали долі цілого покоління. Порівняння радянської й зарубіжної періодики дозволило простежити, як

пропаганда приховувала реальний масштаб проблем та формувала викривлене бачення процесів. Такий підхід відкриває можливості для подальшого наукового осмислення і водночас має практичну цінність для освіти, адже дає інструменти для розвитку критичного аналізу історичних джерел.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА

I. Періодика

1. Автомобілева індустрія в росії спотикається//Свобода.1932. №134. С.1
2. Американський інженір про недостачі в радянській індустрії//Свобода. 1930.№238.С.1
3. Американським інженірам уже осточортіло комуністичне базікання//Свобода.1931. №80.С.1
4. Англіїці будуть студіювати СРСР// Свобода.1929.№32.С.1
5. Бачив страхіття життя в радянщині//Свобода. 1931. №155. С.1
6. Безбожники стають активнішими//Свобода.1930. №64. С.1
7. Безробіття в росії//Свобода.1930. №46. С.1
8. Більшовицька безгосподарність//Свобода.1929. №261. С.1
9. Большевики вербують вуглекопів до росії//Свобода.1931. №294. С.1
10. Большевики закривають правду від читачів своїх газет// Свобода. 1929. №234. С.1
11. Большевики занепокоєні забороною Америки на їх дерево//Свобода. 1931. №38. С.1
12. Большевики засудили 77 осіб за крадіж хліба//Свобода. 1931. №292. С.1
13. Большевики збивають ціни на збіжжя//Свобода. 1930. №222. С.1
14. Большевики здирають збіже з селян//Свобода. 1929. №241. С.1
15. Большевики знову заставляють золото//Свобода. 1928. №34. С.1
16. Большевики конфіскують дзвони// Свобода. 1929. №157. С.1
17. Большевики мобілізують залізничників//Свобода. 1931. №15. С.1
18. Большевики потребують закордонної позички// Свобода. 1929. №85. С.1
19. Большевики пояснюють свій вивіз дешевих сирівців//Свобода. 1930. №229. С.1
20. Большевики признають невдачі в індустріалізації//Свобода. 1930. №200. С.1
21. Большевики признають невдачу п'ятилітки//Свобода. 1930. №204. С.1
22. Большевики признають, що в їх обставинах американські фаховці не можуть з успіхом працювати//Свобода. 1931. №40. С.1
23. Большевики продають мистецькі твори//Свобода. 1930. №282. С.1
24. Большевики проти обслідування умов праці в Росії//Свобода. 1931. №22. С.1
25. Большевики торгують плятиною//Свобода. 1930. №66. С.1
26. Большевики хочуть дістати кредитів//Свобода. 1931. №52. С.1
27. Большевики ще більше затискають робітників//Свобода. 1932. №91. С.1
28. Большевиків чекає важкий 1929 рік//Свобода. 1929. №6. С.1
29. Большевицька господарка в фабриках//Свобода. 1930. №236. С.1
30. Большевицька п'ятилітка шкандибає//Свобода. 1931. №70. С.1
31. Большевицька п'ятилітка далі шкутильгає//Свобода. 1932. №86. С.1
32. Большевицька п'ятилітка породила голод у радянщині// Свобода. 1933. №1. С.1
33. Большевицька п'ятилітка шкутильгає//Свобода. 1931. №125. С.1
34. Большевицькі заводи спиняють свою працю//Свобода. 1932. №82. С.1
35. Большевицькі пляни індустріалізації провалюються//Свобода. 1930. №10. С.1
36. Большевицький Форд спотикається//Свобода. 1932. №116. С.1
37. Боротьба з дзвонами// Свобода. 1930. №26. С.1
38. Боротьба за кошти- боротьба за виконання індустріалізації країни// Вісти ВУЦВК. 1930. №249. С.7
39. Будівельний сезон на гальмах//Вісти ВУЦВК. 1930. №78. С.6
40. Брак постачання//Свобода. 1930. №45. С.1
41. Брак угля в совітах//Свобода. 1931. №75. С.1
42. Бракує металю//Свобода. 1931. №128. С.1
43. Будівники Дніпрельстану домоглися перемоги//Вісти ВУЦВК. 1930. №230. С.3
44. Будування фабрики штучного шовку в Києві//Свобода. 1929. №243. С.1
45. Великани п'ятирічки без праці//Свобода. 1932. №294. С.1
46. Виправляймо помилки першого кварталу! //Вісти ВУЦВК. 1930. №8. С.5
47. Виявляймо приховані шкідниками фонди індустріалізації //Вісти ВУЦВК. 1930. №274. С.6
48. Від власного кореспондента//Універсальний журнал. 1929. №1. С.1

49. Відозвами направляють транспорт//Свобода. 1931. №34. С.1
50. Відстають від пляну переведення індустріалізації в Росії//Свобода. 1929. №302. С.1
51. Відстають далеко від плянів//Свобода. 1930. №273. С.1
52. Війна в майбутньому//Свобода. 1929. №8. С.2
53. Війна в селах// Свобода. 1929. №75. С.1
54. Вісти ВУЦВК. 1930. №227
55. Вісти ВУЦВК. 1930. №228
56. Вісти ВУЦВК. 1930. №231
57. Вісти ВУЦВК. 1930. №270
58. Вісти ВУЦВК. 1930. №290
59. В Москве открылся четырнадцатый с'езд РКП(б)//Вечернее радио. 1925. №291. С.1
60. В росії відновлено рабство для робітництва//Свобода. 1930. №296. С.1
61. В росії жебрацькі господарства звуться куркульськими// Свобода. 1930. №28. С.1
62. Вугільний Донбас повинен працювати по-більшовицькому//Вісти ВУЦВК. 1930. №234. С.3
63. Все щось не вдається//Свобода. 1931. №34. С.1
64. Всеросійський федеральний з'їзд совітів// Свобода. 1929. №111. С.1
65. В совітській росії бракує паперу//Свобода. 1929. №22. С.1
66. В травні починається будівництво заводів навколо Дніпрельстану//Вісти ВУЦВК. 1930. №96. С.5
67. Вугільний Донбас виконає свій обов'язок//Вісти ВУЦВК. 1930. №227. С.2
68. «Дайош метад»//Універсальний журнал. 1929. №4. С.43
69. Дальша недостача харчів//Свобода. 1929. №219. С.1
70. Дальші невдачі п'ятилітки//Свобода. 1932. №186. С.1
71. Дві американські фабрики годинників перевезуть до СРСР// Свобода. 1929. №196. С.1
72. Делегація англійських капіталістів виїхала до СРСР// Свобода. 1929. №72.С.1
73. Дніпрельстан докінчується//Свобода. 1931. №97. С.1
74. Дніпровські заводи-велетні неодмінно треба закінчити в призначений термін// Вісти ВУЦВК. 1930. №285. С.6
75. Домагання робітників Донецького басейну на Україні//Свобода. 1931. №88. С.1
76. Друкують лиш урядові та партійні комуністичні газети // Свобода. 1929. №288. С.1
77. Гармати проти релігії// Свобода. 1929. №166. С.1 Свобода
78. Голод на радянській Україні збільшується//Свобода. 1932. №135. С.1
79. Голод на Україні// Свобода. 1929. №25. С.1
80. Голодні селяни розграбили і спалили фабрику консерв на Україні//Свобода. 1932. №83. С.1
81. Економічна криза в росії//Свобода. 1932. №106. С.1
82. Експлозія динаміту// Свобода. 1929. №47. С.1
83. Електривня в Євангельській церкві // Свобода. 1929. №69. С.1
84. Електробудівництво в Донбасі//Свобода. 1929. №13. С.1
85. Жалі радянських винахідників//Свобода. 1926. №301. С.1
86. Жодного трудящого без облігації позики «П'ятирічка за 4 роки» // Вісти ВУЦВК. 1930. №287. С.3
87. За індустріалізацію. 1932. №51
88. За індустріалізацію. 1932. №52
89. За індустріалізацію. 1932. №53
90. За індустріалізацію. 1932. №54
91. За індустріалізацію. 1932. №56
92. За індустріалізацію. 1932. №57
93. За індустріалізацію. 1932. №58
94. За індустріалізацію. 1932. №62
95. За індустріалізацію. 1932. №64
96. За індустріалізацію. 1932. №65
97. За індустріалізацію. 1932. №67
98. За індустріалізацію. 1932. №68
99. За індустріалізацію. 1932. №71
100. За індустріалізацію. 1932. №72

101. За індустріалізацію. 1932. №74
102. Забезпечити нормальну роботу металургії//Вісти ВУЦВК. 1930. №197. С.5
103. Забезпечемо успішність і темпи індустріалізації країни//Вісти ВУЦВК. 1930. №4. С.2
104. Заборона на радянський крам//Свобода. 1931. №36. С.1
105. Завдання вугільної промисловості Донбасу// Вісти ВУЦВК. 1929. №15. С.2
106. Завдання промисловості в третьому році п'ятирічки// Вісти ВУЦВК. 1930. №227. С.4
107. Заводять кріпацтво на радянських фабриках// Свобода. 1929. №240. С.1
108. Заворушення робітників//Свобода. 1930. №212. С.1
109. Загострення терору в СРСР//Свобода. 1930. №225. С.1
110. Задоволені самі собою//Свобода. 1930. №77. С.1
111. Закінчують нову електростанцію в Житомирі// Свобода. 1929. №190. С.1
112. Заломання большевицького пляну праці//Свобода. 1931. №303. С.1
113. Замість імпорту організуємо своє виробництво//Вісти ВУЦВК. №1929. №15. С.7
114. Замість хліба-горілка//Свобода. 1929. №260. С.1
115. За новий механізований Донбас// Вісти ВУЦВК. 1930. №231. С.1
116. За побільшення червоної армії//Свобода. 1926. №47. С.1
117. Заповідають упадок большевизму в Росії в 1926р.//Свобода. 1926. №6. С.1
118. Застрашаюча економічна криза в росії//Свобода. 1930. №133. С.1
119. Застрашаюча п'ятика в совітській росії // Свобода. 1929. №101. С.1
120. Засуд за економічну шпіонажу//Свобода. 1930. №108. С.1
121. Затверджено п'ятирічку в питаннях праці// Свобода. 1929. №141. С.1
122. З життя в СРСР//Свобода. 1930. №43. С.1
123. З галузи електробудівництва//Свобода. 1926. №281. С.1
124. З'їзд комуністичної партії СРСР закінчився спокійно// Свобода. 1929. №102. С.1
125. 14-й зїзд Російської Комуністичної партії (б)// Вісти ВУЦВК. 1925. №296. С.1
126. З'їзд людей творчої думки// Вісти ВУЦВК. 1929. №3. С.3
127. Зле з новими комуністичними фабриками//Свобода. 1932. №145. С.1
128. Зміцнюймо енергоозброєння країни//Вісти ВУЦВК. 1930. №171. С.4
129. Знову невдача большевицької фабрики//Свобода.- 1932. №117. С.1
130. Зривається будівництво шкіл ФЗУ//Вісти ВУЦВК. 1930. №191. С.4
131. Зріст алкоголізму на Україні// Свобода. 1929. №126. С.1
132. Зустрічний дніпрельстанців//Вісти ВУЦВК. 1930. №244. С.5
133. І робітники проти комуністів//Свобода. 1930. №45. С.1
134. Індустріальна криза в Союзі радянських республік//Свобода. 1926. №80. С.1
135. Капіталісти рятують большевиків//Свобода. 1931. №79. С.1
136. Касарняні порядки для робітників//Свобода. 1930. №192. С.1
137. Кембел вертається в СРСР//Свобода. 1929. №38. С.1
138. Кінець комуністичної раціоналізації//Свобода. 1931. №111. С.1
139. Кличуть буржуазних інжинірів//Свобода. 1931. №21. С.1
140. Комуністи обмежують права робітників у фабриках//Свобода. 1930. №87. С.1
141. Корисні копалини – невичерпний резерв індустріалізації//Вісти ВУЦВК. 1930. №112. С.6
142. Кріпацтво для жінок//Свобода. 1930. №304. С.1
143. Купер хвалить Сталіна//Свобода. 1931. №159. С.1
144. Мабуть припинять довіз радянського вугілля в Канаду//Свобода. 1930. №228. С.1
145. Металургійний велетень- «Озівсталь» збудувати в строки// ВУЦВК. 1930. №236. С.5
146. Міжнародна енергетична конференція// Свобода. 1929. №1. С.1
147. Мобілізація жіноцтва//Свобода. 1931. №33. С.1
148. Молотов стверджує руїну хліборобства на Україні//Свобода. 1932. №164. С.1
149. Москва далі оперує шибеницею для заведення робітничої дисципліни//Свобода. 1932. №213. С.1
150. Москва мусить продавати збіжжя за всяку ціну//Свобода. 1930. №227. С.1
151. Московська преса признає економічну кризу // Свобода. 1929. №60. С.1
152. Московський процес- комедія для закриття невдач п'ятилітки//Свобода. 1930. №282. С.1
153. Мріють про пляни//Свобода. 1932. №29. С.1

154. На аванпостах електрифікації//Вісти ВУЦВК. 1930. №296. С.5
155. На Дніпрельстані//Свобода. 1929. №212. №212. С.1
156. Найбільша радянська фабрика стала//Свобода. 1932. №79. С.1
157. Нарada в справі використання енергії Дніпрельстану// Свобода. 1929. №117. С.1
158. Населення в Росії ховає срібло//Свобода. 1930. №175. С.1
159. Населення радянщини цілковито виснажене//Свобода. 1931. №78. С.1
160. Наслідки двотижневика на транспорті є, але дуже недостатні//Вісти ВУЦВК. 1930. №266. С.7
161. Небувало велика позичка//Свобода. 1930. №164. С.1
162. Невдачі в Донбасі//Свобода. 1932. №100. С.1
163. Невідрадне становище комуністичної п'ятилітки//Свобода. 1931. №105. С.1
164. Не виконують плянів п'ятилітки//Свобода. 1930. №189. С.1
165. Нема грошей для проведення п'ятилітки//Свобода. 1930. №45. С.1
166. Непорядки в Донецькому водозборі//Свобода. 1930. №44. С.1
167. Не пустити радянського дерева до Америки//Свобода. 1930. №157. С.1
168. Не хочуть продуктів роботи в'язнів//Свобода. 1930. №211. С.1
169. Німці не рвуться до торгівлі з большевиками//Свобода. 1931. №59. С.1
170. Нова большевицька примара//Свобода. 1930. №265. С.1
171. Нова розправа//Свобода. 1929. №216. С.1
172. Нове залізничне будівництво на Україні//Вісти ВУЦВК. 1930. №123. С.5
173. Нові електростанції по селах Київщини // Свобода. 1929. №107. С.1
174. Нужда в містах СРСР//Свобода. 1930. №201. С.1
175. Обіг вагонів погіршився, виконання плянів незадовільне// Вісти ВУЦВК. 1930. №282. С.6
176. Падають до ніг американських капіталістів// Свобода. 1929. №167. С.1
177. Пекло для приватних підприємств//Свобода. 1930. №47. С.1
178. Південна залізниця на громадському огляді //Вісти ВУЦВК. 1930. №271. С.5
179. Підганяють робітників трома вагонами//Свобода. 1931. №211. С.1
180. Підсумки 2-х років п'ятирічки //Вісти ВУЦВК. 1930. №282. С.2
181. Плян електрифікації залізниць//Свобода. 1926. №38. С.1
182. Пляни одно, а дійсність інше//Свобода. 1932. №196. С.1
183. Плянова безпляновість большевиків// Свобода. 1929. №73. С.1
184. Плян південною металургії виконати повторно// Вісти ВУЦВК. 1930. №249. С.5
185. Плянування «Великого Запоріжжя»//Свобода. 1929. №212. №212. С.1
186. Повний провал комуністичної політики в радянщині//Свобода. 1930. №63. С.1
187. Положення в Донбасі//Свобода. 1930. №226. С.1
188. Поклади золота на Сибірі// Свобода. 1925. №301. С.1
189. Помічник шкідників непоправний опортуніст// Вісти ВУЦВК. 1930. №283. С.5
190. Потогонна система в большевиків//Свобода. 1931. №61. С.1
191. Правдиві причини «демпінгового» походу імперіалістів проти СРСР// Вісти ВУЦВК. 1930. №255. С.2
192. Призов індустриалізації//Вісти ВУЦВК. 1930. №247. С.1
193. Признаються до невиконання програми//Свобода. 1932. №57. С.1
194. Примусова позичка//Свобода. 1931. №177. С.1
195. Примусово стягують позичку//Свобода. 1931. №194. С.1
196. Проти московського домпінгу //Свобода. 1931. №60. С.1
197. П'ятилітка валиться далі//Свобода. 1931. №279. С.1
198. П'ятилітка- не вдається//Свобода. 1930. №65. С.1
199. П'ятилітка шкутильгає//Свобода. 1930. №226. С.1
200. П'ятирічка –Гра хворої уяви//Свобода. 1931. №271. С.1
201. Радянський транспорт розвалюється//Свобода. 1931. №5. С.1
202. Рішуча боротьба комуністів з селянством // Свобода. 1929. №305. С.1
203. Рішучого перелому в транспорті ще немає//Вісти ВУЦВК. 1930. №256. С.7
204. Робітники в Росії тепер не мають права вибирати собі працю//Свобода. 1930. №138. С.1
205. Робітники розбігаються з Донецького басейну//Свобода. 1932. №191. С.1
206. Робітництво в радянщині тікає з робіт//Свобода. 1930. №235. С.1

- 207.Робітництво в радянщині жиє й працює напів голодне//Свобода. 1931. №86. С.1
- 208.Робітництво розбігається з Донецького басейну//Свобода. 1932. №181. С.1
- 209.Розвал залізничного транспорту//Свобода. 1931. №67. С.1
- 210.Розстріли не пособили//Свобода. 1929. №17. С.1
- 211.Розстрілюють за збереження грошей//Свобода. 1930. №193. С.1
- 212.Розстрілюють за приховання грошей//Свобода. 1930. №202. С.1
- 213.Розстріляли девятьох//Свобода. 1930. №197. С.1
- 214.Роль науки та техніки в нашому господарському будівництві// Вісти ВУЦВК. 1929. №6. С.3
- 215.Російська бавовна конкуруватиме із американською//Свобода. 1931. №85. С.1
- 216.Росія буде трактувати американських інженірів краще як своїх робітників//Свобода. 1930. №139. С.1
- 217.Росія вивозитиме бавовну//Свобода. 1931. №35. С.1
- 218.Росія заводить дальші ощадності//Свобода. 1930. №145. С.1
- 219.Росія загрожує економічно європейським державам//Свобода. 1931. №40. С.1
- 220.Росія не має кредитів//Свобода. 1931. №285. С.1
- 221.Росія не може конкурувати з Америкою//Свобода. 1930. №220. С.1
- 222.Руїна радянської промисловості//Свобода. 1932. №16. С.1
- 223.Світова економічна криза тяжко відбилась на росії//Свобода. 1931. №247. С.1
- 224.Селяни жебрають у містах// Свобода. 1929. №279. С.1
- 225.Селяне України не мають машин,а большевики торгують ними// Свобода. 1929. №43. С.1
- 226.14-й сезд РКП.Докладчик тов.Сталин//Вечерний екстренный выпуск газеты "Червоний селянин".-1925. №152
- 227.14-й сезд РКП.Резолюция по докладам т.т. Сталина и Молотова//Вечерний экстренный выпуск газеты "Червоний селянин". 1925. №155. С.2
- 228.Совіти відказуються від участі в розоружній конференції//Свобода. 1926. №81. С.1
- 229.Совіти заводять велику ощадність//Свобода. 1926. №192. С.1
- 230.Совіти продовжують домпінг//Свобода. 1931. №199. С.1
- 231.Совітські фабрики провалюються//Свобода. 1932. №159. С.1
- 232.Совітський союз замовив 500 моторів для літаків//Свобода. 1928. №1. С.1
- 233.Совіти потребують заграничних кредитів//Свобода. 1928. №17. С.1
- 234.Советські успіхи//Свобода. 1931. №192. С.1
- 235.Союзови СССР грозить банкроцто// Свобода. 1929. №83. С.1
- 236.Сталева продукція росте // Свобода. 1929. №104. С.1
- 237.Сталін каже, що в росії все «благополучно» //Свобода. 1930. №151. С.1
- 238.Страшна майнерська катастрофа на радянській Україні// Свобода. 1929. №74. С.1
- 239.Сталін присвоює державні гроші//Свобода. 1930. №225. С.1
- 240.Таки хочуть американських долярів//Свобода. 1931. №49. С.1
- 241.Тверезість в росії//Свобода. 1930. №142. С.1
- 242.Тираж українських (большевицьких) журналів//Свобода. 1926. №51. С.1
- 243.Тракторний завод збудувати за рік//Вісти ВУЦВК. 1930. №88. С.1
- 244.Успіхи індустріалізації України//Вісти ВУЦВК. 1930. №100. С.4
- 245.Ударні заводи і шахти// ВУЦВК. 1930. №303. С.8
- 246.Хваляться великими успіхами//Свобода. 1930. №280. С.1
- 247.Хваляться успішним здирством збіжжя з України //Свобода. 1929. №267. С.1
- 248.Хлібороб рішає про життя совітів//Свобода. 1928. №39. С.1
- 249.Хочуть голодом примусити робітників триматися фабрик//Свобода. 1932. №285. С.1
- 250.Хочуть усіх селян зробити державними кріпаками//Свобода. 1929. №265. С.1
- 251.Чергова криза//Свобода. 1929. №247. С.1
- 252.Черчил говорить про соціалізм як про руїну//Свобода. 1929. №37. С.1
- 253.Чорне золото завоювати зброєю механізмів//Вісти ВУЦВК. 1930. №242. С.4
- 254.Що це таке большевицька п'ятирічка//Свобода. 1931. №235. С.1
- 255.Яким ж способом можна сказати правду//Свобода.1928. №42. С.1
- 256.Як працювала радянська промисловість у січні// Свобода. 1929. №66. С.1
- 257.Як розуміють совіти місію преси// Свобода. 1929. №75. С.1

II. Опубліковані документи

258. Бюллетень по учёту труда. Итоги 1931 г. М., 1932. Численность и заработная плата рабочих и служащих в СССР (Итоги единовременного учета за март 1936 г.) М.:ЦУНХУ ГосПлана СССР, 1936. Труд в СССР. Справочник 1926-1930 г// Под ред. Я.М. Бинемана. М.:Планхозгиз, 1930.
259. Витяг зі спеціального інформповідомлення ППОГПУ про завод Червоний Путиловець. РДАСП.Ф.17.ОП.84.Д 1004 ЛЛ.189-193 Онлайн доступ: <http://www.hist.msu.ru/Labour/DOCS/ogputext.htm>
260. Индустриализация СССР. 1929–1932 гг. Документы и материалы. М., 1970; Индустриализация СССР. 1933–1937 гг. Документы и материалы. М., 1971.
261. Из письма Сталина Молотову: 1930г. // Хрестоматия по отечественной истории (1914-1945гг.) Учебное пособие для студентов вузов (Под ред. А.Ф. Киселева, С.М. Щагина. М.:Владос.1996. С.224-228
262. Письмо ЦК ВКП(б) «О поднятии трудовой дисциплины» Ко всем парторганизациям. 21 февраля 1929 г. // Решения Партии и Правительства по хозяйственным вопросам: в 5 т.: [сб. док. за 50 лет] / Сост. К.У. Черненко, М.С. Смиртюков. Т. 2: 1929-1940 годы. Москва: Изд-во Политической литературы, 1967. С. 8-14.
263. Политические настроения рабочих Южного машиностроительного треста: Из справки секретаря бюро фракций ВКП(б) ЦК Всесоюзного профсоюза рабочих-металлистов: 1929 г. // Хрестоматия по отечественной истории (1914-1945гг.) Учебное пособие для студентов вузов (Под ред. А.Ф. Киселева, С.М. Щагина. М.:Владос.1996.
264. XV съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б). Стенографический отчет. М. Л.: Госиздат, 1928. С.133-134; XVI съезд Всесоюзной Коммунистической партии (б), Стенографический отчет, М.Л. - Огиз Московский рабочий. С. 168 та ін,

III. Нормативно-правові акти

265. Закон України «Про освіту» : від 05.09.2017 N2145- VIII// Законодавство України// Верховна рада України.- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 03.12.2025).
266. Закон України «Про повну середню освіту»: від 16.01.2020 – IX// Законодавство України// Верховна рада України.- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 03.12.2025).
267. Державний стандарт базової середньої освіти: від 30.09.2020 № 898// Законодавство України// Верховна рада України.- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/972-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.12.2025).
268. Державний стандарт профільної середньої освіти : від 25.07.2024 № 851 // Законодавство України// Верховна рада України.- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.12.2025).
269. «Про типові навчальні плани для 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів» від 11.07.2017 № 995// Законодавство України// Верховна рада України.- URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 03.12.2025).
270. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (Історія: Україна і світ) від 03.08.2022 № 698// Міністерство освіти України.- URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 03.12.2025).
271. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (Історія України. Всесвітня історія) від 03.08.2022 № 698// Міністерство освіти України.- URL: <https://mon.gov.ua/osvita-2/zagalna-serednya-osvita/osvitni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 03.12.2025).

IV. Монографії, брошури, статті

272. Бондаренко В. С. Радянська історіографія другої половини 1920 – 1930-х років про курс на індустріалізацію СРСР і промисловий поступ України в період реконструкції народного господарства // Історичні і політологічні дослідження. 2012. № 2. С. 10–21.
273. Бондаренко В.С. Серія книг «Реабілітовані історією» як джерело вивчення ролі кадрів машинобудування в добу радянської індустріалізації України// Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. 2009. №102. С.125-129.
274. Газеты СССР 1917-1960 Библиографический справочник. Том 3. Москва «Книга» 1978
275. Георгієвська В. Газета Вісти ВУЦВК: структура, тематика, автура// Вчені записки Таврійського нац.університету.2021. С.186-192.

276. Горохія Н.Т. Українське радянське місто 1929-1938 рр.: історико-соціальний аналіз : Автореф. дис ... канд. іст. наук : 07.00.01. Луганськ, 2003. С.20.
277. Власов В. С. «Історія України: підручник для 10–11 класів загальноосвітніх закладів» - Київ: Генеза, 2022–2023.
278. Дадыкин Р.П. Начало массового социалистического соревнования в промышленности СССР. М., 1954
279. Ейнштейн А.І. Робітники України в боротьбі за створення матеріально-технічної бази соціалізму (1928-1932 рр.) / А.І. Ейнштейн. – Харків: Видавництво держуніверситету ім. О.М. Горького, 1968. С.194
280. Зиза Н.К., Лихолобова З.Г. Братское содружество рабочего класса в борьбе за индустриализацию страны. К., 1984
281. Рашен А. Состав фабрично-заводского пролетариата СССР. М.,1930. Розенберг Л.Я. Учет работы стахановцев в промышленности. Л., 1936.
282. Резаненко О. Американська преса о советской индустриализации в 1920-1930-е гг. // Самарский научный вестник. 2016 №2 С.15
283. Рефердер Е. Социалистическое соревнование на Украине в годы первой пятилетки // Вопросы истории. 1950. №8
284. Рибачок В.М. Містобудування в СРСР кінця 1920-х початку 1930-х рр: Прояви суспільно-політичної маніпуляції // Гуманітарний корпус. 2021. С.136.
285. Розенберг Л.Я. Учет работы стахановцев в промышленности. Л., 1936.
286. Кассіматіс Д. У країні соціалізму: Moscow News та американські робітники в СРСР, 1930–1937 рр. / Димітрії Кассіматіс. Магістерська робота (МА). Університет Монреалю, 2024.
287. Касьянов Г. «Українські освітні стандарти та виклики гуманітарної політики» // Журнал «Україна модерна», 2022.
288. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя. Київ: Основи, 1996. 396 с.
289. Конквест Р. Жнива скорботи: радянська колективізація та голод 1932-1933 рр. Київ: Основи, 2004. 384 с
290. Конквест Р. Роздуми над сплюндрованим сторіччям. Київ: Основи, 2003. 371 с.
291. Костюк Є. С. Участь технічних товариств у здійсненні форсованої індустріалізації в УСРР-УРСР: кінець 20-х – 30-ті рр. ХХ ст. // Вісник аграрної історії. 2020. № 31-34. С. 111-118.
292. Кравець Д.М. Тематика радянської України на сторінках американського видання "Свобода " (1920-і-1930-і рр.) // Вісник мариупольського державного університету. Сер.: Історія. Політологія. 2016. № 15
293. Кравець Д. Образ України у публікаціях США 1920-1930-х рр. // Історико-культурні студії. 2019. №6 (1)
294. Кравченко П.М. Індустріальне будівництво в Україні (друга пол. 20-х-30-ті рр. ХХ ст.): дис..канд. іст.наук:07.00.01. Київ, 1997
295. Кравченко, П. М. Індустріальне будівництво в Україні (друга половина 20-х – 30-ті роки ХХ ст.): історіографія проблеми // Наукові записки ВДПУ. 2003. №6. С.272-275.
296. Кузнець Т. Особливості організації внутрішньої торгівлі в СРСР у кінці 1920-х–першій половині 1930-х рр. // Старожитності Лукомор'я. 2021. №1. С. 51-58.
297. Кульчицький С. В. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків / НАН України. Інститут історії України. Київ: Наш час, 2008. 239 с.
298. Кульчицький С.В. Індустріалізація у Великій Британії, Російській імперії, СРСР, Лівобережній та Південній Україні, УРСР // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. Т. 3. Київ: Наукова думка, 2005. 468с.
299. Кульчицький С.В. Участь робітників УСРР у створенні фонду індустріалізації. Київ, 1976. 126 с.
300. Кульчицький С. В. Ціна "великого перелому". Київ: Україна, 1991. 432 с.
301. Лацис О. Проблема темпов в социалистическом строительстве. К 60-летию XV съезда партии. Размышления экономиста // У Коммунист. 1987. № 18
302. Лісовський С. А. Україна як донор економічного розвитку росії та СРСР // Український географічний журнал. 2022. С.53-54
303. Маркова С. В. Реалізація більшовицької політики в СРСР-УСРР (1920-1930 рр.): огляд новітньої західної історіографії // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. 2013. С.108-114
304. Мовчан Ольга. Житлово-побутові умови та комунальне обслуговування робітників УСРР. 1920-ті рр. / Ольга Мовчан // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. К.: Інститут історії України НАН України, 2008. №18. С. 309-326.

305. Мовчан Ольга. Медичне обслуговування робітників УСРР. 1920-ті рр. / Ольга Мовчан // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. К.: Інститут історії України НАН України, 2006. Вип.15. С. 51.
306. Мовчан. О. Ставлення робітників УСРР до мобілізації коштів населення на потреби індустріалізації (кінець 1920–1930-ті рр.)// Проблеми історії України: факти, судження, пошуки, 2012.№21. С.135-156.
307. Мовчан Ольга. Товаропостачання робітників УСРР в умовах переходу до форсованої індустріалізації. 1928-1929 рр. / Ольга Мовчан // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. К.: Інститут історії України НАН України, 2007. Вип.16. С.72
308. Петренко В. Система державних позик у фіскальній політиці більшовицької влади в Україні 1927-1932рр// Наукові записки ВДПУ ім. М.Коцюбинського, Сер: Історія. 2018. Вип.26. С.86-87
309. Поліосевич Ю. Г. Радянська індустріалізація та її трактування у працях економістів українського зарубіжжя / Ю. Г. Поліосевич // Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки. 2014. № 8(4). С. 9-13.
310. Прилуцький В. Модернізація промисловості радянської України у міжвоєнний період (1921–1938 рр.)//Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. 2004. №11. С.94-128.
311. Священко З. Здійснення в СРСР політики форсованої індустріалізації та пошук джерел її фінансування (кінець 1920-х – 1930-ті рр.) // Старожитності Лукомор'я. 2021. № 2. С. 108-115
312. Татарченко О. Б. Кампанія зняття церковних дзвонів на території Херсонської та Одеської єпархій у другій половині 20-х років ХХ ст.// Історичний архів. Наукові студії. 2008. №2. С.73-76.
313. Труд в СССР. Справочник 1926-1930 г// Под ред. Я.М. Бинемана.М.:Планхозгиз,1930.
314. Фітцпатрік Ш. Повсякденний сталінізм: звичайне життя в надзвичайні часи. Радянська росія у 1930-ті роки. -Нью-Йорк: Oxford University Press, 1999. 288 с.
315. Хоскінг Дж. Історія Радянського Союзу 1917–1991. москва: Прогрес, 1995. 672 с.
316. Щупак І. Я. «Історія України: підручник для 10 класу загальноосвітніх закладів» — Дніпро: Центр «Інституту Голокосту “Ткума”», 2022.
317. Яремчук В. «Освітні реформи та компетентнісний підхід у навчанні історії» // Наукові записки Інституту історії України НАН України, 2021–2023.
318. Яцюк М В «Пролетаризація» жінок радянської України під час перших п'ятирічок: соціально-політичний вимір явища// Гендерна політика міст: історія та сучасність. Вип. 6. 2018. С.124-125
319. Эволюция трудовых отношений в российской промышленности: от дореволюционной индустриализации к советской. Онлайн доступ : http://www.hist.msu.ru/Labour/3a_ind/index.html

Рис.1.3. Рис.3 Выпуск за 1 березня 1932р. газета За индустриализацию [87]

ЗА ИНДУСТРИАЛИЗАЦИЮ

КРАСНОАРМ. ВСЕХ СОРАД. СОБРАНИЕ

1 МАРТА
1932 ГОДА

МОСКВА, 1 МАРТА

ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ ДОГОВОР — БАЗА УСПЕШНОЙ БОРЬБЫ ЗА ПЛАН 1932 ГОДА

Выполнить приказ НКТП — в ближайшие дни закончить договорную кампанию

ДРАТЬСЯ ЗА ДОБРОКАЧЕСТВЕННЫЙ ЛОНАЛЬНЫЙ ДОГОВОР

За то время, которое прошло с момента подписания приказа НКТП о начале договорной кампании, прошло уже немало времени. Но работа по заключению договоров не идет так быстро, как хотелось бы. Это говорит о том, что многие предприятия еще не приступили к работе по заключению договоров. Необходимо ускорить работу по заключению договоров, чтобы к началу следующего года все предприятия были обеспечены необходимыми материалами.

ЛОАЛЬНЫЕ ДОГОВОРА ПО ВОСТОКОСТАЛИ ЗАВЯЗЛИ

Росао продолжает гулять своим лбом. Договоры по восточности завязли. Это говорит о том, что многие предприятия еще не приступили к работе по заключению договоров. Необходимо ускорить работу по заключению договоров, чтобы к началу следующего года все предприятия были обеспечены необходимыми материалами.

СОЮЗТОРФ БЕСПОМОЩНО РАЗВОДИТ РУКАМИ...

Тресты присылают совершенно неразумительные сведения. Это говорит о том, что многие предприятия еще не приступили к работе по заключению договоров. Необходимо ускорить работу по заключению договоров, чтобы к началу следующего года все предприятия были обеспечены необходимыми материалами.

26 ХОЗОРГАНОВ НЕ ЖЕЛАЮТ ЗАКЛЮЧАТЬ ДОГОВОРОВ НА ЭЛЕНТРОБОРУДОВАНИЕ?

ВЭО сообщает по негнрность потребителя, потребителя — неакуратность ВЭО. Это говорит о том, что многие предприятия еще не приступили к работе по заключению договоров. Необходимо ускорить работу по заключению договоров, чтобы к началу следующего года все предприятия были обеспечены необходимыми материалами.

ДОБИТЬСЯ ПЕРЕЛОМА В РАБОТЕ ЛЕНИГРАДСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Техническое планирование и равномерная загрузка предприятий — основные задачи. Это говорит о том, что многие предприятия еще не приступили к работе по заключению договоров. Необходимо ускорить работу по заключению договоров, чтобы к началу следующего года все предприятия были обеспечены необходимыми материалами.

ДЕТРОЙТСКАЯ КАМПАНИЯ

В Детройте началась кампания по заключению договоров. Это говорит о том, что многие предприятия еще не приступили к работе по заключению договоров. Необходимо ускорить работу по заключению договоров, чтобы к началу следующего года все предприятия были обеспечены необходимыми материалами.

Сегодня в "З.И."

Сегодня в "З.И." публикуются следующие материалы: статья о работе предприятий, отчет о выполнении плана, и другие материалы. Это говорит о том, что многие предприятия еще не приступили к работе по заключению договоров. Необходимо ускорить работу по заключению договоров, чтобы к началу следующего года все предприятия были обеспечены необходимыми материалами.

О ХОДЕ С.-Х. РЕМОНТНОЙ КАМПАНИИ В СРЕДНЕЙ АЗИИ И СЕВ.-КАВКАЗСКОМ КРАЕ

В Средней Азии и Северном Кавказе идет ремонтная кампания. Это говорит о том, что многие предприятия еще не приступили к работе по заключению договоров. Необходимо ускорить работу по заключению договоров, чтобы к началу следующего года все предприятия были обеспечены необходимыми материалами.

ЭНЕРГИЧНЫЕ КОНТРАКТИ КИТАЙСКОГО ВОЙСКА

Обе стороны несут огромные потери. Это говорит о том, что многие предприятия еще не приступили к работе по заключению договоров. Необходимо ускорить работу по заключению договоров, чтобы к началу следующего года все предприятия были обеспечены необходимыми материалами.

О ХОДЕ СТРОИТЕЛЬСТВА СЕМИПАЛАТИНСКОЙ ТРАКТОРНОГО ЗАВОДА

Строительство завода идет успешно. Это говорит о том, что многие предприятия еще не приступили к работе по заключению договоров. Необходимо ускорить работу по заключению договоров, чтобы к началу следующего года все предприятия были обеспечены необходимыми материалами.

Додаток Б.

Приклад державної позички першої п'ятирічки

2.1. Рис.4. Облігація «П'ятилітка за чотири роки»

(Державна внутрішня виграшна позичка.

П'ятирічка за чотири роки.

Відсотково-виграшний випуск.

1/20 частина облігації.

Вартістю в 50 рублів.

На суму два рубля п'ятдесят копійок.

Президент цк СРСР. Народний комісар фінансів СРСР.)

3.1.Рис.5 Робітники ГУЛАГу.

(Розвантаження великих валунів на Біломорсько-Балтійському каналі, 1932 р. Дж: Колекція «Меморіал» москва)

Додаток Д.

4.1. Рис.6. Ілюстрація індустріальних об'єктів (приклад радянських «надпланів»).

(Карта великих будов 2-ї п'ятирічки. 1933-1937 рр. Авто- парк машин (75 000- 58 000);
Тракторний парк (2 225 -8 200); Число МТС (2 446-6 000))

Додаток Е.

Приклад совіцько-російського знуцання над українцями

5.1. Рис.7 Уособлення радянського пролетаря, будівничий Азовсталі

(фото А.Віненберг. 1933 р.)

5.2. Рис. 8. Захисник Азовсталі

(Михайло Діанов. Учасник російсько-української війни, 2022р.)

Голодомор – ціна індустріалізації**6.1. Рис.9 Голодуюча селянська родина**

7.1. Рис.10 Жінки – пролетарі.

(Серія фото заборонених в СРСР. «тільки в нашій соціалістичній державі жінка мала право вибору» Вибирай, копатимеш лопатою чи совком.)

8.1.Рис.11. «Дім» радянського робітника

(А.Вінерберг. 1933 р. Харків. Типове тимчасове житло для робітників)